

A-1064
8 2 I

CPBP 08.06

Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-
gospodarczego

Grupa tematyczna Turystyka w rozwoju gospodarczym kraju. Doskona-
V lenie gospodarki turystycznej

Temat 5 Możliwości doskonalenia podstaw funkcjonowania
turystyki zagranicznej

ETAP I

Część I: Koncepcja ekonomicznej i społecznej efektywności turystyki
zagranicznej

Część II: Metodyczna i organizacyjna koncepcja badań II i III
etapu

Zespół badawczy:

Marian Gorynia

Marek Jarzyński

Wiesław J. Otta - kierownik

Piotr Przybylski

Jerzy Schroeder

P o z n a ń 1987

S P I S T R E S C I

	str.
Wstęp - cel i program badań, zadania badawcze I etapu	4
Część I: Koncepcja ekonomicznej i społecznej efektywności turystyki zagranicznej	7
1. Wprowadzenie	8
2. Ekonomiczna treść pojęcia turystyka zagraniczna	11
3. Efektywność turystyki zagranicznej - podstawowe pojęcia ...	17
3.1. Pojęcie efektywności	17
3.2. Efektywność ekonomiczna i społeczna	20
3.3. Efektywność systemu i efektywność regulacji	27
4. Efektywność zagranicznej turystyki przyjazdowej	34
4.1. Efektywność ekonomiczna turystyki przyjazdowej	34
4.2. Efektywność społeczna turystyki przyjazdowej	42
5. Efektywność zagranicznej turystyki wyjazdowej	46
5.1. Efektywność ekonomiczna turystyki wyjazdowej	47
5.2. Efektywność społeczna turystyki wyjazdowej	53
6. Przesłanki efektywności turystyki zagranicznej	58
6.1. Przesłanki efektywności ekonomicznej	58
6.2. Przesłanki efektywności społecznej	65
7. Efektywność regulacji turystyki zagranicznej	68
7.1. Model regulacji systemu gospodarczego	68
7.2. Efektywność poszczególnych sposobów regulacji	72
8. Rynek regulowany - wzorzec regulacji sfery turystyki zagranicznej	85
Część II: Metodyka i organizacja koncepcja badań II i III etapu	91
1. Wprowadzenie	92

2. Wpływ turystyki zagranicznej na wewnętrzną równowagę gospodarki	94
2.1. Charakterystyka problemu	94
2.2. Założenia metodyczne i organizacyjne	106
3. Wpływ turystyki zagranicznej na równowagę zewnętrzną	110
3.1. Charakterystyka problemu	110
3.2. Założenia metodyczne i organizacyjne	117
4. Analiza ekonomicznej i społecznej efektywności turystyki zagranicznej	119
4.1. Badanie efektywności ekonomicznej	119
4.2. Badanie efektywności społecznej	122
5. Analiza efektywności regulacji ruchu turystycznego	126
5.1. Polityka cen usług w sferze turystyki zagranicznej .	126
5.2. Polityka kursu walutowego i dewizowa	128
5.3. Polityka celna	131
5.4. Prawna regulacja ruchu turystycznego, polityka paszportowa i wizowa	133
6. Analiza efektywności regulacji zachowania przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej	137
6.1. Regulacja nakazowa	138
6.2. Regulacja parametryczna	139
6.3. Regulacja rynkowa	141
6.4. Regulacja samorządowa	142
6.5. Rola gry politycznej	142

WSTEP - cel i program badań, zadania badawcze I etapu

Celem badań prowadzonych w temacie V-5 jest sformułowanie propozycji zmierzających do podniesienia ekonomicznej i społecznej efektywności turystyki zagranicznej. Adresatem propozycji będą centralne instytucje kształtujące politykę gospodarczą i społeczną w tym zakresie.

Sformułowanie celu badań oraz adresat ich wyników lokują je na poziomie makro. Zagadnienia turystyki zagranicznej będą rozpatrywane z punktu widzenia gospodarki i społeczeństwa jako całości. Nie znaczy to, że aspekt mikro zostanie zignorowany. Przyjmuje się, że realizacja centralnej polityki gospodarczej i społecznej w dziedzinie turystyki zagranicznej polega na kształtowaniu zachowań świadomie działających podmiotów - osób uprawiających tę turystykę oraz przedsiębiorstw i organizacji działających w sferze turystyki zagranicznej. W tym kontekście podstawowego znaczenia nabierają relacje efektywności makro i mikro.

Z celu badań wynika też ich praktyczny charakter. Podporządkowane są one potrzebom prakty i gospodarczej i społecznej i będą zmierzać do sformułowania pod jej adresem dyrektyw i zaleceń usprawniających. Praktyczny cel badań nie upoważnia jednak do abstrahowania od zagadnień o charakterze poznawczym. Wydaje się, że właśnie nieadekwatne rozpoznanie mechanizmów regulacji zachowań podmiotów działających w sferze turystyki zagranicznej jest główną przyczyną niezadawalających, zdaniem wielu badaczy, wyników teoretycznych i praktycznych zrealizowanych do tej pory prac badawczych. Z tych też względów w programie badań objętych tematem V-5 przewiduje się podjęcie niezwykle istotnej kwestii poznawczej - relacji między efektywnością

systemu gospodarczego / w tym przypadku sfery turystyki zagranicznej/ a efektywnością regulacji tego systemu. Podjęcie tej tematyki umieszcza realizowane badania w głównym nurcie dociekań teoretycznych związanych z usprawnianiem mechanizmów gospodarczych i społecznych, stanowiącym istotę realizowanych i zamierzonych reform gospodarczych i politycznych.

Trudności ze ścisłą delimitacją obszaru badawczego, stosunkowo słabe jego rozpoznanie i niekonwencjonalną postawienie problemu badawczego sprawiają, że zamierzone przedsięwzięcie badawcze staje się ryzykowne. Autorzy zdają sobie z tego sprawę. Ryzyko niepowodzenia nie może jedna stanowić wymówki. Właściwości przedmiotu badań oraz ich potencjalnie duża przydatność teoretyczna i praktyczna nadają zamierzeniu charakter pasjonującego wyzwania.

Badania będą realizowane w trzech fazach. Faza pierwsza -przygotowawcza, obejmuje Etap I harmonogramu prac /termin realizacji: grudzień 1987/. Faza druga to faza analizy i diagnozy. Składają się nań Etapy II /termin realizacji: grudzień 1988/ i III /termin realizacji: wrzesień 1989/. Faza trzecia jest fazą projektowania rozwiązań zmierzających do podniesienia ekonomicznej i społecznej efektywności turystyki zagranicznej. Jest to Etap IV harmonogramu /termin realizacji: grudzień 1989/.

Zadania badawcze I etapu obejmują:

1. sformułowanie koncepcji ekonomicznej i społecznej efektywności turystyki zagranicznej,
2. metodyczne i organizacyjne przygotowanie badań, które mają być zrealizowane w ramach II i III etapu.

Szczególnie istotne jest pierwsze zadanie badawcze. Na jego wykonanie składa się nie tylko sprecyzowanie podstawowych pojęć związanych z turystyką zagraniczną i jej efektywnością. Obejmuje

ono też delimitację obszaru badawczego. Najważniejszym jego elementem jest jednak postawienie hipotez roboczych, które ukierunkują czynności poznawcze i zapewnią koordynację wysiłków zespołu badawczego.

C z ę ść I

KONCEPCJA

EKONOMICZNEJ I SPOŁECZNEJ EFEKTYWNOŚCI TURYSTYKI ZAGRANICZNEJ

Autorzy:

Marian GORYNIA

Wiesław J. OTTA

1. Wprowadzenie

Punktem wyjścia i pierwszym celem tego opracowania jest sprecyzowanie podstawowych pojęć związanych z efektywnością turystyki zagranicznej. Przedstawieniu trudności opisu i analizy turystyki zagranicznej w kategoriach ekonomicznych poświęcony jest rozdział 2. Pojęto w nim próbę określenia ekonomicznej treści pojęcia "turystyka zagraniczna", wskazując na to, że wiele zjawisk ekonomicznych z nią związanych daleko wykracza poza tradycyjne ujmowanie turystyki.

Podobnie niejednoznaczne jest pojęcie efektywności. Dla uniknięcia niejasności i sporów w rozdziale 3 zaproponowano konwencję terminologiczną:

- ujmującą efektywność jako pojęcie założone, na które składają się pojęcia produktywności /wydajności/ i skuteczności,
- rozróżniającą efektywność ekonomiczną i społeczną,
- wskazującą potrzebę efektywności systemu /gospodarki turystycznej/ i efektywności regulacji systemu /wydajności i skuteczności regulacji/.

Drugim celem opracowania jest operacjonalizacja kategorii charakteryzujących efektywność turystyki zagranicznej. Zadanie to podjęto w rozdziałach 4 i 5. Wskazano na poważne trudności właściwego pomiaru efektów i nakładów związanych z turystyką zagraniczną /problemem metodycznym/. Wiele elementów tych problemów można przy tym przypisać nieefektywności regulacji turystyki zagranicznej, wymiany gospodarczej z zagranicą i całej gospodarki.

W rozdziale 6 podjętą próbę określenia czynników wpływających na wielkość nakładów i efektów turystyki zagranicznej oraz na relacje między nimi. Identyfikacja przesłanek wydajności i skuteczności

ekonomicznej i społecznej turystyki zagranicznej stanowi trzeci cel tego opracowania. Część z tych czynników-przesłanek można określić jako daty - zmienne o charakterze realnym, związane z obiektywnie istniejącym poziomem rozwoju społecznego i gospodarczego /w kraju i za granicą/ i nie podające się manipulacji w ramach procesu regulacji. Wiele czynników ma jednak charakter zmiennych decyzyjnych. Są to przede wszystkim zmienne związane z procesami regulacji w gospodarce i w sferze turystyki zagranicznej. Sposób regulacji wpływa na rachunek kosztów i wyników ekonomicznych. Bezpośrednio ze sposobem regulacji należy też łączyć niektóre straty społeczne. Ze sposobem regulacji wiąże się wreszcie znaczna część sprzeczności między efektywnością makro i mikro oraz efektywnością w sensie ekonomicznym i społecznym.

W rozważaniach dotyczących operacjonalizacji kategorii efektywności turystyki zagranicznej oraz identyfikacji przesłanek tej efektywności stale przewijał się problem sposobu regulacji sfery turystyki zagranicznej. Obserwacje te upoważniają do postawienia tezy, że podstawowym warunkiem podniesienia ekonomicznej i społecznej efektywności turystyki zagranicznej jest doskonalenie regulacji tej sfery gospodarowania.

Problem przesłanek efektywności regulacji sfery turystyki zagranicznej podjęto w rozdziale 7. Przeprowadzona analiza wykazała, że - centralna regulacja nakazowa wykazuje całkowitą nieefektywność - uniemożliwia jakikolwiek sensowny rachunek /ocenę/ efektywności i powoduje wysokie koszty i znaczne straty społeczne,

- w zakresie centralnej regulacji parametrycznej nie rozwiązano dotychczas wielu podstawowych problemów operacyjnego jej stosowania, co czyni ją mało przydatną dla celów praktycznych,
- próby regulacji mieszanej, nakazowo-parametrycznej doprowadziły do uwikłania się w wewnętrzne sprzeczności i niskiej

- jej efektywności,
- koncepcje regulacji samorządowej nie mają operacyjnego charakteru,
 - potencjalne możliwości rozwiązania problemu efektywności turystyki zagranicznej i jednocześnie problemu efektywności regulacji tej sfery gospodarowania daje samoregulacja rynkowa.

Wnioski powyższe pozwalają sformułować kolejną hipotezę, że oparcie regulacji sfery turystyki zagranicznej na mechanizmach rynkowych pozwoli osiągnąć wysoką efektywność zarówno systemu, jak i samej regulacji.

Możliwości zastosowania samoregulacji rynkowej w sferze turystyki zagranicznej są jednak ograniczone przez szereg czynników o ideologicznym i praktycznym charakterze. W wyniku ich oddziaływania pojawia się konieczność wspomagania samoregulacji rynkowej za pomocą innych instrumentów. Możliwy do zastosowania system regulacji będzie więc miał eklektyczny charakter, co natychmiast rodzi problem jego wewnętrznej spójności. Wydaje się jednak, że można konstruować taki system regulacji, który pozwoliłby maksymalnie wykorzystać możliwości samoregulacji rynkowej i w którym pozostałe instrumenty chroniłoby i regulowałyby mechanizm rynku. Taki system nazwano rynkiem regulowanym.

Można teraz sformułować podstawową hipotezę całego przedsięwzięcia badawczego realizowanego w temacie V-5. Brzmi ona: rynek regulowany jest tym sposobem regulacji, który pozwoli osiągnąć maksymalną efektywność turystyki zagranicznej. Koncepcję rynku regulowanego jako wzorca regulacji turystyki zagranicznej przedstawiono w rozdziale 8.

Przedstawione rozumowanie prowadzone było na wysokim szczeblu abstrakcji i opierało się głównie na dedukcji. Sformułowane hipotezy wymagają weryfikacji empirycznej. Służyć temu będą badania prowadzone w etapach drugim i trzecim.

treści pojęcia "turystyka zagraniczne wyjazdowa", która w warunkach polskich ma specyficzny charakter, wyłącznie do importu usług i towarów prowadzi do stosowania definicji za wąskiej, gdyż w definicji nie uwzględnia się eksportu /towarów i siły roboczej/.

Poprawność formalna wymaga także, aby w przypadku, gdy chcemy dokonać podziału zakresu jakiejś nazwy na zakresy nazw podrzędnych, czynić to zgodnie z zasadami poprawności podziału logicznego/podział rozłączny i wyczerpujący/.

Słabe rozpoznanie naukowe sfery turystyki zagranicznej sprawia, że ryzyko niespełnienia warunków poprawności podziału logicznego w trakcie podziału zakresu nazw z dziedziny turystyki jest znaczne.

Istotną cechą definicji, decydującą o ich przydatności dla badań naukowych, jest ich operacyjność, tzn. możliwość wyrażenia za pomocą zmiennych poddających się pomiarowi /wielkości/. W ekonomii wyróżnia się następujące sposoby mierzenia: podział dychotomiczny, skalowanie nominalne, porządkowanie, skalowanie przedziałowe i skalowanie ilorazowe^{4/}. Podział dychotomiczny pozwala przeprowadzić porównanie ze względu na posiadanie określonej cechy na elementach wybranego zbioru. Skalowanie nominalne to wyczerpujący podział określonego zbioru na podzbiory. Podporządkowanie polega na wyczerpującym podziale zbioru na podzbiory według stopnia zawartości określonej cechy. Skalowanie przedziałowe posiada cechy przyporządkowania z dodatkowym uwzględnieniem odległości między zmierzonymi stopniami zawartości danej cechy w różnych elementach zbioru. Skalowanie ilorazowe zakłada, w odniesieniu od poprzedniego, istnienie zera bezwzględnego, odpowiadające faktowi, że stopień posiadania lub zawartości danej cechy jest zerowy.

Wśród kategorii odnoszących się do turystyki zagranicznej wyróżnić można wielkości mierzalne przy użyciu trzech pierwszych

sposobów mierzenia i wielkości ściśle mierzalne /ściskie/, które można mierzyć stosując dwa ostatnie sposoby mierzenia. Wymienione dwie grupy sposobów pomiaru stwarzają odmienne możliwości wykonywania działań matematycznych na uzyskanych wynikach mierzenia. Dla celów mierzenia efektywności ekonomicznej turystyki zagranicznej przydatne są przede wszystkim sposoby mierzenia wielkości ekonomicznych w ścisłym sensie.

Fakt, że nie wszystkie wielkości dotyczące turystyki zagranicznej poddają się ścisłemu mierzeniu, a także ograniczona osiągalność danych dla wielkości potencjalnie mierzalnych, sprawia, iż badacz często szacowany jest na posługiwanie się szacunkami. Obniża to wiarygodność wyników badań. Występują trudności weryfikacji hipotez spowodowane powyższymi czynnikami. W efekcie dotychczasowa wiedza ekonomiczna o turystyce stanowi zbiór słabo zweryfikowanych hipotez.

1/ W. Hunziker, Betriebswirtschaftslehre des Fremdenverkehrs, t.1., Bern 1959, s.11

2/ Por. A. Kornak, M. Montygierd-Loyba, *Ekonomika turystyki*, W-wa 1985, s.21-24

3/ Por. A. Kornak, M. Montygierd-Loyba, *op.cit.*, s.372

4/ Por. W. M. Grudzewski, K. Rosłanowska-Michalska, *Mierzenie wielkości i wymiarowe modelowanie zjawisk oraz procesów ekonomicznych*, Warszawa 1984, s.17-21.

3. Efektywność turystyki zagranicznej - podstawowe pojęcia

W rozdziale podejmuje się próbę sprecyzowania następnej grupy pojęć, co do których istnienie poważny zamęt terminologiczny. Termin "efektywność" i pojęcia pokrewne są różnie interpretowane przez poszczególne dyscypliny nauk społecznych. Różne interpretacje spotyka się nawet w ramach tej samej dyscypliny.

W celu wyeliminowania wieloznaczności i niejasności w podrozdziale 3.1. zaproponowano konwencję terminologiczną, ustalającą znaczenie terminu efektywność i pojęć pokrewnych takich, jak produktywność, wydajność, skuteczność, korzystność, itp. Przyjmuje się też rozróżnienie między efektywnością w sensie ekonomicznym i społecznym /podrozdział 3.2./. Analizowana jest również kwestia efektywności regulacji systemu gospodarczego /np. sfery turystyki zagranicznej/ i jej związków z efektywnością tego systemu /podrozdz. 3.3./.

3.1. Pojęcie efektywności

Termin "efektywność" używany jest w naukach społecznych w sposób bardzo dowolny^{1/}. Różnorodność przypisywanych mu przez różnych autorów znaczeń nakazuje, aby dla celów niniejszego badania przyjąć konwencję terminologiczną pozbawioną cechy wieloznaczności.

Dokładna analiza znaczeń przypisywanych pojęciu "efektywności" prowadzi do wniosku, że występują w nim dwa istotne składniki: produktywność /produkcyjność/ i skuteczność. Produktywność oznacza relację efektów do nakładów^{2/}:

$$P = \frac{E}{N}$$

P - produktywność
E - efekty
N - nakłady

Na tle treści powyższej formuły rodzi się problem pojemności określenia efekty i nakłady. Przyjmujemy, że przez efekty rozumiemy wszystkie oceniane pozytywnie skutki jakiegoś działania, natomiast przez nakłady wszystkie niepożądane skutki działania. W przyjętym znaczeniu efektem pracy jest np. nie tylko wytworzenie określonego wyrobu, ale również zadowolenie płynące z wykonanej pracy /jeśli takowe występuje/. Nakładem byłaby w tym wypadku ilość wykonanej pracy, ilość zużytego surowca, wartość zużytego parku maszynowego, a także przykrość związana z wykonaną pracą. Ponieważ znajdujemy się na etapie ^{wykonywania} ~~więszego~~ sformułowania pojęcia produktywności, możemy na razie abstrahować od bardzo istotnego problemu mierzalności poszczególnych składników efektów i nakładów i wykonywania na otrzymanych wielkościach działań matematycznych.

Przyjmujemy, że w przypadku uwzględnienia i porównania wszystkich efektów i nakładów mówić będziemy o wskaźniku produktywności globalnej. Natomiast wtedy, gdy uwzględniamy część efektów i część nakładów, albo całość efektów i część nakładów, albo część efektów i całość nakładów, mówić będziemy o wskaźniku produktywności cząstkowej. Przykładowo, jeśli uwzględnimy tylko ilość wyprodukowanych wyrobów i wielkość poniesionych nakładów pracy, to otrzymany wskaźnik można określić jako wskaźnik produktywności pracy. Z kolei jeśli zestawimy wielkość produkcji z wielkością poniesionych nakładów materiałowych otrzymamy wskaźnik produktywności nakładów materiałowych^{3/}.

Produktywność, rozumiana w powyższy sposób, może być niestopniowalna albo stopniowalna. W przypadku produktywności niestopniowalnej działanie jest produktywne albo nieproduktywne. Istotne jest tylko przynoszenie przez działanie jakichkolwiek skutków ocenianych pozytywnie, nie bierze się natomiast pod uwagę liczby i jakości tych

skutków. Dla celów badań naukowych o wiele bardziej przydatne jest pojęcie produktywności stopniowalnej, której określenie wymaga jednak spełnienia szeregu warunków - umiejętność identyfikacji efektów i nakładów, możliwość pomiaru efektów i nakładów, możliwość określenia cenności poszczególnych efektów i nakładów.

Przyjęte ujęcie produktywności zbieżne jest z rozumieniem wydajności. Dlatego mając świadomość, że liczni autorzy nie stawiają znaku równości między zakresami obu pojęć^{4/}, w niniejszym opracowaniu przyjmujemy, że są one tożsame.

Drugim wymienionym komponentem pojęcia "efektywność" jest skuteczność. Przez skuteczność rozumie się zazwyczaj zgodność efektu jakiegoś działania z celem. Cel jest to stan pożądany przez podmiot działający. Skuteczność jest cechą działania ocenianą pozytywnie. Działanie jest więc skuteczne, jeśli osiągnięto założony cel, a nieskuteczne, gdy cel nie został osiągnięty. Nieskuteczność nie podlega stopniowaniu. Jeśli cel jest stopniowalny, to stopniowalna zazwyczaj jest również skuteczność jego realizacji. Zdarzyć się może także, że efekty działania utrudniają osiągnięcie celu - mówimy wówczas o przeciwskuteczności, która także może być stopniowalna. Gdy działanie udaremnia osiągnięcie celu, mamy do czynienia z przeciwskutecznością niestopniowalną.

Przyjęta interpretacja efektywności, zgodnie z którą obejmuje ona wydajność i skuteczność, stwarzać może niekiedy poważne trudności przy ocenie efektywności działania. Mogą wystąpić sprzeczności między wydajnością i skutecznością. Można skutecznie realizować założone cele, ale w sposób niewydajny. Można również osiągnąć wysoką produktywność zasobów, ale działać nieskutecznie - nie realizować założonych celów. Wydaje się, że aby możliwe było dokonanie łącznej oceny efektywności jakiegoś działania /uwzględniającej

zarówno produktywność, jak i skuteczność/ muszą być spełnione trzy warunki:

1. należy przyjąć minimalny /progowy/ stopień produktywności działania, który musi być przekroczony, aby móc powiedzieć o działaniu, że jest efektywne,
2. należy przyjąć minimalny stopień skuteczności działania /a w przypadku niestopniowości skuteczności - po prostu skuteczność/, który musi być osiągnięty, aby móc powiedzieć o działaniu że jest efektywne,
3. należy ustalić relatywną cenność obu /tj. produktywności i skuteczności/ ocen działania, dla każdego działania, gdyż cenność ta może być zmienna.

Jeśli spełnimy wymienione postulaty, wówczas potencjalna sprzeczność między wydajnością i skutecznością nie uniemożliwi nam oceny efektywności działania. Działanie skuteczne, nie spełniające jednak warunku minimum produktywności, nie będzie mogło być uznane za efektywne. Per analogia działanie wydajne, nie prowadzące do osiągnięcia pożądanego celu w stopniu co najmniej minimalnym, również nie będzie mogło być ocenione jako efektywne. Natomiast, z dwóch działań równocześnie spełniających progowe wymagania wydajności i skuteczności, bardziej efektywne będzie to, dla którego porównanie wskaźnika produktywności i stopnia skuteczności /uwzględniające cenności obu cech/ wypadnie korzystniej.

3.2. Efektywność ekonomiczna i społeczna.

Jak wspomniano wcześniej turystyka zagraniczna jest pojęciem o bardzo szerokim zakresie. W odniesieniu do zmiennych opisujących tę kategorię pojawia się problem operacjonalizacji. Pierwszym etapem operacjonalizacji zmiennych jest kategoryzacja. O danej

zmiennej możemy mówić, że jest operacyjna, jeśli ma charakter ilościowy i można ją uzyskać w drodze obserwacji rzeczywistości. W przypadku, gdy hipoteza badawcza dotyczy zależności między zmiennymi operacyjnymi, możliwość operacjonalizacji znacznie ułatwia weryfikację hipotezy. Nie można jednak zapomnieć, że badania zjawisk i procesów turystycznych nie mają charakteru analizy eksperymentalnej. Niemożliwe jest przeprowadzenie eksperymentu, który by ostatecznie potwierdził lub odrzucił daną hipotezę.

Rozważając problem operacjonalizacji zmiennych opisujących kategorię "turystyki zagranicznej" należy wyróżnić trzy jego aspekty:

1. problem mierzalności /pomiaru/ - z właściwości danej zmiennej wynika czy można ją mierzyć za pomocą podziału dychotomicznego, skalowania nominalnego, porządkowania, skalowania przedziałowego czy skalowania ilorazowego. Tylko część zmiennych dotyczących turystyki zagranicznej poddaje się pomiarowi w postaci składowania przedziałowego i skalowania ilorazowego, w odniesieniu do reszty natomiast wykorzystywać trzeba prostsze sposoby mierzenia,
2. problem dostępności danych - często występuje sytuacja, że dla zmiennych, które mogą być mierzone, nie ma możliwości dokonania pomiaru. Wynikać to może z niewystępowania potrzebnych danych w istniejących systemach sprawozdawczych /informacyjnych/, z wysokich kosztów pomiaru lub z braku możliwości technicznych dokonania pomiaru,
3. problem współmierności zmiennych - jeśli zmienne podlegające pomiarowi nie dają się wyrazić w kategoriach ^{imielnych} równomiernych, to powstaje trudność z ich agregacją. Wielkości różnoimienne mogą być tylko do siebie ustosunkowywane, natomiast wielkości

równomiennie mogą być także dodawane i odejmowane. Ma to szczególnie istotne znaczenie przy określaniu łącznych efektów i łącznych nakładów związanych z turystyką zagraniczną. Jeśli wśród efektów i nakładów występują zmienne niejednorodne, to należy sprowadzić je do wspólnego mianownika. Można to uczynić przypisując każdemu elementowi efektów i nakładów określoną cenność^{5/}.

Część efektów, nakładów, celów i innych zmiennych odnoszących się do turystyki zagranicznej wyrazić można w kategoriach pieniężnych. Zmienne te poddają się pomiarowi za pomocą skalowania przedziałowego. Ponadto są one jednoimienne, co pozwala na ich agregowanie. Wydaje się, że określenie efektywności ekonomicznej turystyki zagranicznej dokonane być może na podstawie uwzględnienia zmiennych dających się wyrazić w jednostkach pieniężnych. Efektywność ekonomiczna turystyki zagranicznej obejmuje dwa składniki: wydajność i skuteczność.

Przyjęte w opracowaniu znaczenie wydajności odniesione do efektywności ekonomicznej wymaga określenia efektów i nakładów, które podlegają mierzeniu. W zależności od tego, jaki zestaw nakładów i efektów weźmiemy pod uwagę, jako mierniki wydajności wystąpić mogą stopa rentowności /relatywna miara opłacalności/, czyli rentowności /i stopa zysku /relatywna miara zyskowności/.

Pomiar stopy rentowności wymaga określenia wielkości akumulacji finansowej i kosztów /rentowność brutto/ lub wielkości wyniku finansowego i kosztów /rentowność netto/. Do mierzenia stopy zysku konieczne jest natomiast określenie wielkości wyniku finansowego oraz wartości środków trwałych i obrotowych. Tak więc podstawowe zmienne potrzebne do ustalenia wydajności to: przychód, akumulacja finansowa, dochód, wynik finansowy /zysk/

brutto i netto, wartość środków trwałych i obrotowych oraz koszty. Wspólną cechą tych zmiennych jest ujęcie finansowe.

Drugi komponent efektywności ekonomicznej turystyki zagranicznej to skuteczność. Wydaje się, że przy rozważaniu efektywności ekonomicznej konieczna jest modyfikacja, albo raczej adaptacja rozumienia skuteczności przyjętego wcześniej. Prakseologiczne ujęcie skuteczności zakłada, że skuteczne jest działanie prowadzące do osiągnięcia pożądanego przez podmiot działający stan /cel/. Z ekonomicznego punktu widzenia zasadne byłoby założenie, że wyrazem skuteczności ekonomicznej jest albo opłacalność albo zyskowość wyrażona za pomocą wskaźnika absolutnego. Działania nieopłacalne i niezyskowe nie mogące być uznane jako skuteczne w sensie ekonomicznym, czyli są nieskuteczne.

Z powyższego wynika, że rozważając efektywność z perspektywy ekonomicznej, należy najpierw ustalić czy dane działanie jest skuteczne, tzn. opłacalne lub zyskowe, a następnie przystąpić do określenia mierników wydajności. Stwierdzenie, że działanie jest nierentowne lub niezyskowe oznacza, że jest ono nieskuteczne z ekonomicznego punktu widzenia, a tym samym nieefektywne.

Rozważając zagadnienie efektywności ekonomicznej turystyki zagranicznej należy dokonać rozróżnienia między dwoma poziomami mierzenia efektywności - poziomem makro i poziomem mikro. Wydajność na poziomie makro ujmuje efekty i nakłady w skali całej gospodarki narodowej. Wydajność na poziomie mikro obejmuje efekty i nakłady w skali poszczególnych podmiotów gospodarczych - w związku z tym można mówić o wydajności przedsiębiorstwa albo gospodarstwa domowego. Konieczność mierzenia wydajności zarówno na poziomie makro, jak i na poziomie mikro wynika z faktu, że

nakłady, którymi dysponujemy, mogą być stosowane w sposób alternatywny. Alternatywność ma tutaj dwojaki sens: po pierwsze - alternatywne są dziedziny funkcjonalne zastosowania poszczególnych nakładów, po drugie - nakłady mogą trafiać do różnych podmiotów je zużywających. Pomiar wydajności umożliwia więc porównanie wykorzystania nakładów w różnych zastosowaniach.

Podobnie rozważając skuteczność, wyróżnić można opłacalność i zyskowość turystyki zagranicznej dla całej gospodarki /opłacalność makro, zyskowość makro/ oraz opłacalność / zyskowość dla podmiotów /opłacalność mikro, zyskowość mikro/.

Z określeniem efektywności ekonomicznej turystyki zagranicznej na obu poziomach wiąże się problem obliczalności. Na szczeblu makro jest on spowodowany przede wszystkim nieuchwytnością wielu elementów efektów i nakładów. Może jednak wystąpić także na szczeblu mikro. W istniejących systemach ewidencji danych często bardzo trudne, a czasem niemożliwe jest wydzielenie nakładów i efektów turystyki zagranicznej spośród innych kategorii nakładów i efektów.

Wskazać należy na możliwość wystąpienia sprzeczności między efektywnością szczebla makro a efektywnością szczebla mikro. Zarówno w odniesieniu do wydajności, jak i skuteczności istotne jest, że w rachunku prowadzonym na obu poziomach uwzględniane są różne elementy. Dotyczy to zwłaszcza nakładów - na przykład rachunek mikro, w przeciwieństwie do rachunku makro, nie uwzględnia nakładów na infrastrukturę. Nie wnikając się w tym miejscu w to zagadnienie można stwierdzić, że opłacalność i zyskowość na szczeblu makro i mikro będą zbieżne, jeśli prawidłowe są parametry rachunku, tzn. jeśli odpowiadają relacjom rzadkości i nakładom pracy społecznie niezbędnej. Jest to już jednak problem ze sfery regulacji turystyki zagranicznej.

Oprócz zmiennych poddających się pomiarowi i dających się wyrazić w pieniądzu, pewna część nakładów, efektów i celów turystyki zagranicznej jest trudno-kwantyfikowalna lub też w odniesieniu do nich kwantyfikacja w ogóle nie jest możliwa. O problemach opisywanych za pomocą takich zmiennych mówimy odpowiednio, że są słabo ustrukturalizowane lub nie ustrukturalizowane^{6/}. Słaba strukturalizacja lub brak strukturalizacji oznacza, że mamy przede wszystkim do czynienia ze zmiennymi o charakterze jakościowym. Cechuje je niewspółmierność w sensie formalnym. Teoretycznie można by skonstruować dla nich funkcję transformacji, ale wartość praktyczna tego rodzaju zabiegu byłaby ograniczona.

Przyjmujemy, że zmienne odnoszące się do turystyki zagranicznej, nie dające się ująć ilościowo i zmierzyć, będą określały efektywność społeczną turystyki. Upraszczając nieco zagadnienie, można przyjąć, że efektywność społeczna turystyki zagranicznej obejmuje te wszystkie elementy efektów i nakładów, które nie dają się wyrazić w pieniądzu i w związku z tym nie mogą być uwzględnione w rachunku ekonomicznej efektywności turystyki zagranicznej.

Dla odróżnienia, w odniesieniu do efektywności społecznej turystyki zagranicznej będziemy mówić o korzyściach społecznych /a nie o efektach, wynikach czy zyskach/ oraz o stratach społecznych /a nie o nakładach, kosztach/.

Wydaje się, że ze względów językowych mówienie o produktywności czy wydajności społecznej turystyki nie miałoby sensu. Jako odpowiednik produktywności /wydajności/ ekonomicznej proponujemy określenie: korzystność społeczna turystyki zagranicznej^{7/}. Korzystność społeczna turystyki zagranicznej jest to stosunek korzyści społecznych do strat społecznych. Powstaje tutaj trudny

problem, w jaki sposób porównywać korzyści i straty społeczne. Pewne możliwości stwarza zastosowanie technik heurystycznych, jednakże osiągnięcie precyzji porównywalnej z występującą przez określenie efektywności ekonomicznej jest niemożliwe.

Odpowiednikiem skuteczności ekonomicznej turystyki zagranicznej może być skuteczność społeczna. Zakładamy, że celem społecznym turystyki zagranicznej jest realizacja pewnych wartości, które mieszczą się w ramach społecznie akceptowanego systemu wartości^{8/}.

Oznacza to, że uznajemy, iż ze społecznego punktu widzenia turystyce zagranicznej przyświeca wiele celów /gdyż w skład systemu wartości wchodzi zazwyczaj wiele elementów/. Społeczny system wartości ma zazwyczaj postać zhierarchizowaną, wynikającą ze względnej wagi, jaka przywiązywana jest do poszczególnych wartości. Określenie skuteczności społecznej turystyki zagranicznej może być dokonane w dwóch ujęciach - w ujęciu cząstkowym i w ujęciu globalnym. W ujęciu cząstkowym należałoby stwierdzić, czy turystyka zagraniczna przyczynia się do realizacji określonego elementu systemu wartości. W ujęciu globalnym należałoby dokonać zestawienia skuteczności cząstkowych, uwzględniając względną wagę każdego z elementów społecznego systemu wartości. W zaproponowanym podejściu, skuteczność globalna byłaby stopniowalna, natomiast skuteczności cząstkowe mogą być zmiennymi kategoriowymi. Realizacja wszystkich wartości oznaczałaby pełną skuteczność, a realizacja tylko niektórych wartości wskazywałaby na mniejszy stopień skuteczności.

3.3. Efektywność systemu i efektywność regulacji

Sfera turystyki zagranicznej jest obszarem interakcji świadomie działających podmiotów - turystów, przedsiębiorstw obsługujących ruch turystyczny oraz instytucji zajmujących się regulowaniem tej sfery. Istnieją dwie główne koncepcje regulacji zachowania się podmiotów gospodarczych:

1. regulacja centralna, w której centralny podmiot /"centrum"/ kontroluje zgodność zachowania się innych podmiotów z pewną normą /ami/ regulacji i dąży do usunięcia lub zmniejszenia odchyleń od normy,
2. samoregulacja, w której w wyniku interakcji między suwerennymi podmiotami gospodarczymi system gospodarczy utrzymuje samorzutnie pewien stan stacjonarny, zwany stanem równowagi /homeostaza/ lub pewien kierunek rozwoju /zmian/ homeoreza/.

System, w którym nie zachodzą procesy regulacji i/lub samoregulacji ulega ^edźintegracji. Następuje zrywanie więzi gospodarczych. System przekształca się w nieuporządkowany zbiór autonomicznych podmiotów. Zanika w nim działalność gospodarcza o charakterze społecznym.

Z punktu widzenia rozwijanej w tym opracowaniu koncepcji efektywności efektywność regulacji systemu /sfery turystyki zagranicznej/ obejmuje:

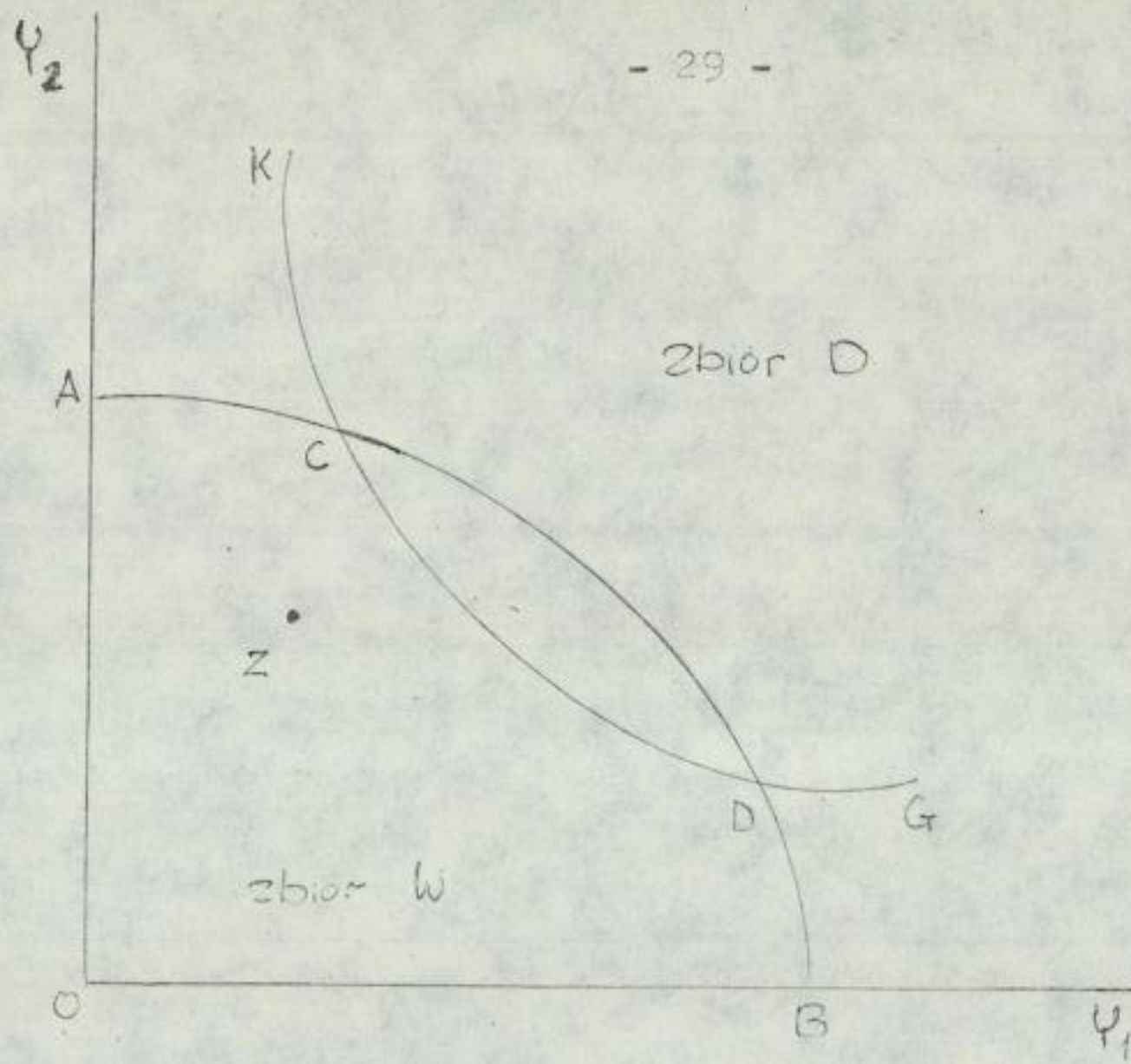
1. skuteczność regulacji, którą wyznacza stopień osiągniętej efektywności systemu /celem regulacji jest maksymalizacja efektywności systemu gospodarczego/,
2. wydajność regulacji, określaną przez stosunek efektów regulacji do nakładów poniesionych na nią.

Jednym z elementów efektywności systemu jest jego wydajność /produktywność/. Informuje ona o wykorzystaniu zasobów systemu. System będzie maksymalnie wydajny wtedy, gdy jego zasoby /nakłady w nim poniesione/ zostaną ulokowane w sposób przynoszący największe efekty, czyli wskaźniki wydajności osiągną najwyższy, możliwy poziom. W sensie koncepcyjnym zadanie osiągnięcia optymalnej /maksymalnej w danych warunkach/ wydajności systemu można sformułować jako postulat wprowadzenia systemu na izokwantę - zbiór punktów brzegowych, ograniczających obszar rozwiązań możliwych do realizacji przy danych nakładach. Punkty brzegowe reprezentują kombinacje wytwarzanych produktów/usług, przy których efekt zastosowania istniejących nakładów jest największy.

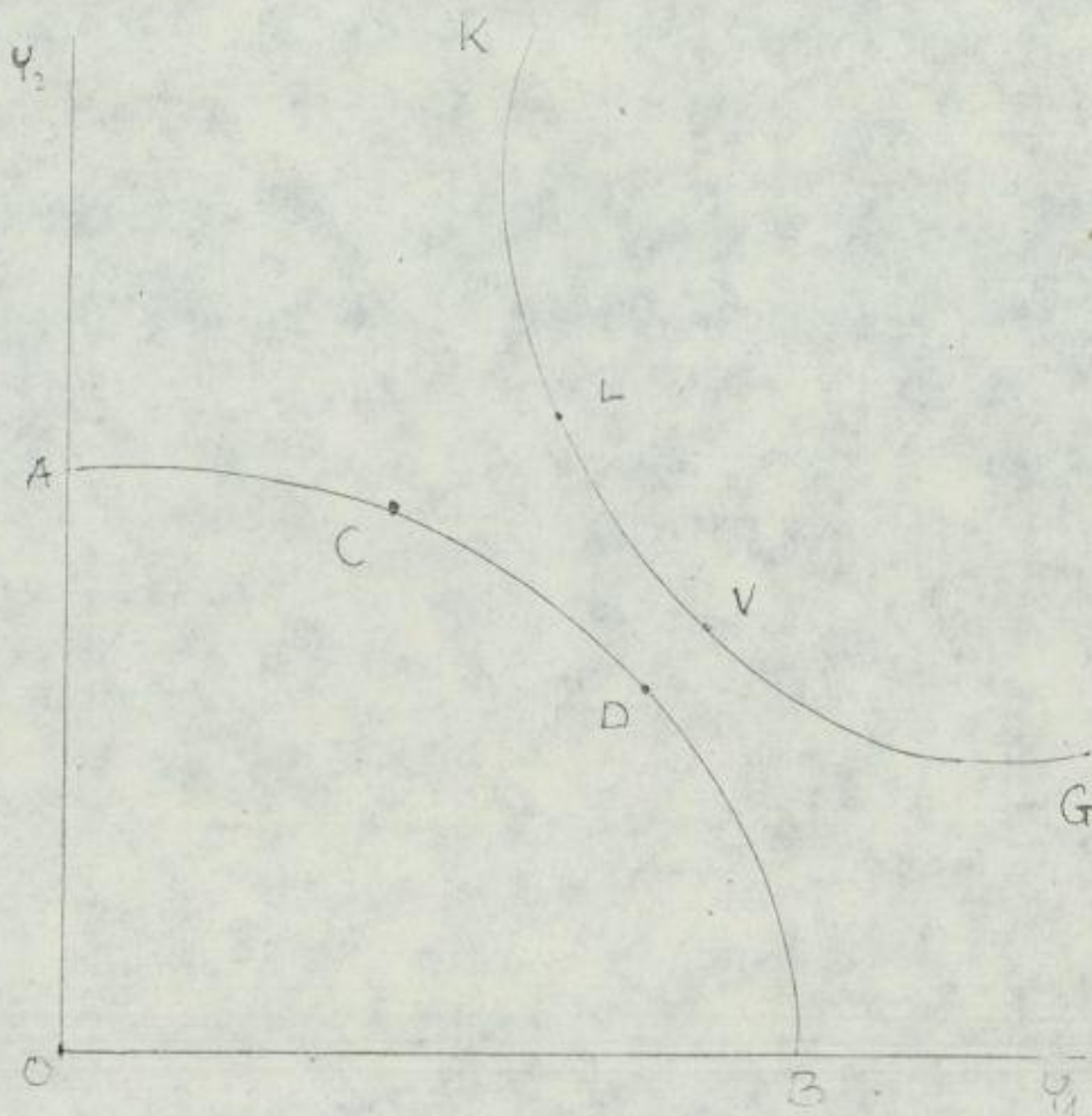
Przy założeniu, że zasoby /nakłady/ systemu można przeznaczyć na wytworzenie dwóch produktów /usług/ - Y_1 oraz Y_2 , zagadnienie optymalnej alokacji nakładów można przedstawić w postaci prostego schematu graficznego /rys.1/. System znajdujący się w punkcie Z mieszczącym się w zbiorze kombinacji wykonalnych, należy przesunąć na izokwantę AB reprezentującą punkty optymalnej alokacji.

Pojęcie efektywności obejmuje jednak również kategorię skuteczności. Warunek skuteczności będzie spełniony, jeśli preferowane cele systemu zostaną wykonane przynajmniej w najmniejszym dopuszczalnym stopniu - gdy przyjęte rozwiązania mieszczą się w zbiorze rozwiązań dopuszczalnych. Punkty brzożę zbioru rozwiązań dopuszczalnych tworzą izokwantę KG /rys.1/. Na tej izokwancie mieszczą się kombinacje produktów/usług Y_1 oraz Y_2 , spełniające brzegowe warunki skuteczności.

Sytuacja przedstawiona na rys.1 oznacza, że zbiory kombinacji możliwych i dopuszczalnych pokrywają się częściowo. Iloczyn tych zbiorów nie jest zbiorem pustym. Jeśli przyjmiemy, że celem syste-



Rys. 1



Rys. 2

mu jest maksymalizacja opłacalności /skuteczność w sensie ekonomicznym/ rozwiązania mieszczące się na izokwancie AB między punktami C oraz D będą rozwiązaniami maksymalnie efektywnymi - spełniają one zarówno wymogi wydajności, jak i wymogi opłacalności. Jeśli przyjmemy inne /nie tylko ekonomiczne/ cele systemu gospodarczego, rozwiązania efektywne będą należały do iloczynu zbiorów rozwiązań wykonalnych i dopuszczalnych, wyznaczonego przez przecinające się izokwanty AB oraz KG.

Może powstać też sytuacja, gdy maksymalnie wydajne kombinacje nie pokrywają się z kombinacjami preferowanymi /rys.2/. Iloczyn obu zbiorów jest pusty. Dochodzenie do rozwiązania najbardziej efektywnego będzie polegało wówczas na wyszukaniu na izokwancie AB takiego punktu, w którym odległość od izokwanty KG jest najmniejsza. Warunek ten spełnia punkt D, położony najbliżej punktu V z izokwanty KG. Miarą efektywności /łącznie wydajności i skuteczności/ będzie odległość między izokwantami ograniczającymi zbiory rozwiązań wykonalnych i dopuszczalnych. Można zaproponować odległość euklidesową jako miarę stopnia efektywności^{9/}:

$$E = 1 - \frac{\sqrt{Y_1^D - Y_1^W/2} + \sqrt{Y_2^D - Y_2^W/2}}{\sqrt{Y_1^D + Y_1^W/2} + \sqrt{Y_2^D + Y_2^W/2}}$$

Subskrypt D oznacza, że kombinacje Y_1^D ; Y_2^D należą do zbioru rozwiązań dopuszczalnych. Subskrypt W oznacza przynależność do zbioru rozwiązań wykonalnych.

Miara efektywności E może przyjmować wartości między jednością jako maksimum oraz zero jako minimum. W niepustym iloczynie zbiorów D oraz W /tak jak na rys.1/ mamy $Y_1^D = Y_1^W$ oraz $Y_2^D = Y_2^W$ dla wszystkich punktów mieszczących się w obszarze nakładania się

zbiorów między punktami C oraz D. Dlatego też $E = 1$.

Z regulacją systemu gospodarczego związane są też określone koszty - koszty pozyskania, gromadzenia, przesyłania i przetwarzania informacji dla celów prepracyjnych /prognostycznych i planistycznych/ i kontrolnych. Wpływa to na funkcję transformacji zasobów /nakładów w produkty/ usługi i zmienia osiąganą efektywność. W rezultacie, po uwzględnieniu kosztów regulacji, może nastąpić przesunięcie izokwanty AB. Może powiększyć się odległość między możliwościami systemu /których granicą jest izokwanta AB/ i wymaganiami zgłaszanymi pod jego adresem /których dolną granicę reprezentuje izokwanta /KG/. Nastąpi więc pogorszenie miernika efektywności.

Rozważania zaprezentowane wyżej prowadzone na wysokim poziomie abstrakcji. Ich celem było ukazanie istoty zależności między efektywnością systemu i efektywnością regulacji. Przy sprowadzaniu tych zagadnień do poziomu operacyjnego pojawiają się istotne komplikacje i trudności. Dotyczą one:

- skonstruowania funkcji transformacji /funkcji produkcji/, a tym samym precyzyjnego ustalenia obszaru rozwiązań wykonalnych i wyznaczenia izokwanty zawierającej punkty optimum wydajności,
- ustalenia funkcji preferencji, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę społeczne cele gospodarowania i prowadzenia turystyki zagranicznej oraz sprzeczności występujące między wieloma z nich.

Nie można więc w praktyce określić efektywności regulacji systemu gospodarczego i jej wpływu na ogólną efektywność systemu za pomocą algorytmu rachunkowego^{10/}. Nie znaczy to, że ^{nie}można wykazać różnic w skuteczności różnych sposobów regulacji oraz różnic w ekonomicznych i społecznych kosztach stosowania tych sposobów,

Zagadnienie to stanowi podstawowy przedmiot rozważań prowadzonych w rozdziale 7.

Przypisy

- 1./W prakseologii efektywność rozumiana jest jako dodatnia cecha działań dających jakiś oceniany wynik bez względu na to czy był on zamierzony /działanie skuteczne i efektywne/, czy czy nie zamierzony /działanie efektywne/. /T.Pszczółowski, Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji, Warszawa, 1978, s.60/
W cybernetyce przez efektywność działania ex post rozumie się określoną relację między uzyskanymi wynikami i nakładami potrzebnymi do uzyskania tych wyników; przez efektywność działania ex ante rozumie się określoną relację między celem działania a przewidywanymi środkami potrzebnymi do zrealizowania celu /N.Klatka: W.Mały Słownik cybernetyczny, Warszawa 1973, s.93/
W ekonomii efektywność rozumiana jest niekiedy jako zdolność jednostki gospodarczej do wykonywania w danym czasie i przy pomocy danych sił wytwórczych określonej ilości dóbr i usług zapewniających zaspokojenie potrzeb odbiorcy /pośredniego i końcowego/; charakteryzuje się dwiema zasadniczymi i nierozłącznymi cechami: szybkością i celowością działania. /P.Sulmicki: Ekonomiczna efektywność. W: Mała encyklopedia ekonomiczna, Warszawa 1974, s.185/
- 2/ Por. G.E.Reuss, Produktivitätsanalyse, Tübingen 1960, s.5 oraz M.Hall, C.Winsten, A.Dictionary of the Social Sciences, New York 1965,
- 3/ Szeroki zestaw wskaźników produktywności przedstawia przykładowo J.Zieleniewski. Wyróżnia on m.in. produktywność pracy, produktywność tworzyw, produktywność przyrządów, produktywność pomieszczeń, produktywność energii obcej. Jeśli wskaźniki te przedstawimy w formie odwrotnej, to otrzymamy pracochłonność, materiałochłonność, kapitałochłonność obejmującą łącznie odwrotność produktywności przyrządów i pomieszczeń, energochłonność, przestrzeniochłonność. /J.Zieleniewski, Organizacja i zarządzanie, Warszawa 1969, s.231.
- 4/ Na przykład T.Pszczółowski stwierdza, że pojęcie produktywność jest pojęciem węższym od pojęcia wydajności. Produktywność jest jednym z wariantów wydajności, a różnica polega na szerokości zakresu efektów i nakładów uwzględnianych w obu wskaźnikach. /Mała encyklopedia prakseologii, op.cit., s.275
- 5/ Wg J.Zieleniewskiego zamiast używanie terminu "wartość", który ma określony sens w ekonomii, celowe jest wprowadzenie pojęcia cenności. Cenność jest to współczynnik będący oceną oceny, dołączaną do każdego kompleksu niejednorodnych ocen, pozwalający zbudować ocenę sumaryczną. /J.Zieleniewski, Organizacja zespołów..., op.cit., s.240/
- 6/ Por. A.Newell, H.A.Simon, Heuristic Problem Solving The New Advance in Operation Reseach, "Operation Research" 1958, vol.4.

7/ Autorzy mają świadomość, że stosują tutaj termin "korzystność" w znaczeniu różnym od przyjętego w prakseologii, gdzie korzystność jest różnicą między nabytkami a ubytkami, a jednocześnie jest wielkością wymiarową. /Por. T.Pszczółowski, Mała encyklopedia..., op.cit., s.107/

8/ Chodzi o rozumienie wartości przyjęte w socjologii, zgodnie z którą wartość to, co stanowi przedmiot potrzeb, postaw, dążeń, pożądań, aspiracji itp. człowieka. /T.Pszczółowski, Mała encyklopedia ..., op.cit., s.267/ W ujęciu tym mieści się więc przyjmowane niekiedy założenie, że celem turystyki zagranicznej jest zaspokajanie szeroko rozumianych potrzeb społecznych. /Por. M.Walczyk, Kryteria oceny ekonomicznej efektywności turystyki zagranicznej, "Ruch Turystyczny", 1979, zeszyt 1-2 /49-50/, s.19-32/

9/ zob. E.F.Sudit, Productivity Based Management, Kluwer-Nijhoff, Boston 1984, rozdz. 3.

10/ Jest to zagadnienie rachunku i wyboru ekonomicznego - zob. W.J. Otta, Rachunek ekonomiczny w decyzjach przedsiębiorstw, "Wektory", 1987.

- 2/ Zgodnie z niektórymi szacunkami dewizowe wpływy czarnorynkowe stanowią 2-3-krotność oficjalnych wpływów z turystyki. Przyjmuje się, że około połowy tych wpływów związana jest bezpośrednio z turystyką. Por. M. Malarek, Efektywność ekonomiczna zagranicznej turystyki przyjazdowej do Polski, "Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki" 1984, nr 2/68
- 3/ Por. B. Libicki, Wpływ turystyki zagranicznej na rozwój społeczno-gospodarczy kraju, Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki, Warszawa 1979, nr 7
- 4/ W różnych badaniach przyjmowane są dane o strukturze wydatków, niespełniające warunku wiarygodności, gdyż pochodzą ze źródeł zagranicznych lub niepewnych, fragmentarycznych badań polskich. /por. T. Wasilewski, Ocena bieżącej efektywności ekonomicznej turystyki zagranicznej, Instytut Finansów, Warszawa 1975, oraz A. Baran, Ekonomiczne problemy powiązań Polonii Stanów Zjednoczonych z Polską. /Polonijna turystyka przyjazdowa w latach 1964-1974, Instytut Finansów, Warszawa 1976/
- 5/ Por. J. Gieźgała, Turystyka w gospodarce narodowej, Warszawa 1977
- 6/ Por. Z. Bosiakowski, Efektywność ekonomiczna zagranicznej zorganizowanej i indywidualnej turystyki przyjazdowej i wyjazdowej, Instytut Finansów, Warszawa 1975.
- 7/ Por. R. Chwieduk, J. Pustoła, T. Wasilewski, op.cit.
- 8/ Por. M. Malarek, op.cit.

5. Efektywność zagranicznej turystyki wyjazdowej

Z punktu widzenia możliwości przeprowadzenia analizy ekonomicznej i społecznej zagraniczna turystyka wyjazdowa, podobnie jak zagraniczna turystyka przyjazdowa, cechuje się dużą specyfiką. Wynika ona przede wszystkim ze złożoności tej kategorii, z nieprecyzyjności pojęć używanych do jej określenia, co sprawia, że definicja zagranicznej turystyki wyjazdowej jest nieostra. Jeśli jednak dany obszar rzeczywistości ma być poddany badaniu naukowemu, to w ramach czynności wstępnych należy dokonać, co najmniej z pewnym przybliżeniem, delimitacji tego obszaru. Dlatego, częściowo upraszczając zagadnienie przyjęliśmy, że zagraniczna turystyka wyjazdowa obejmuje następujące problemy ekonomiczne: import usług turystycznych, import towarów i innych usług zakupywanych przez turystów polskich za granicą, eksport towarów wywożonych przez turystów polskich w celach handlowych, eksport siły roboczej oraz transfer dewiz. Zaliczenie niektórych z wyżej wymienionych zagadnień /np. eksport towarów przez turystów, eksport siły roboczej/ do zakresu zainteresowań ekonomisty badającego zagraniczną turystykę wyjazdową może budzić pewne zdziwienie. Wydaje się jednak, że w przypadku polskiej turystyki wyjazdowej, która ma charakter szczególnie specyficzny /specyfika ta zostanie wykazana w dalszych częściach opracowania/, abstrahowanie od tych zagadnień byłoby przesadnym uproszczeniem, gdyż jak wskazuje wstępne rozpoznanie, wymienione zjawiska przybierają znaczące rozmiary.

Oprócz problemów ekonomicznych istotne w analizie zagranicznej turystyki wyjazdowej są także problemy społeczne, wiążące się z tymi pierwszymi, tzn. przede wszystkim korzyści i straty społeczne

związane z wyjazdami turystycznymi polskich turystów. Wokół tych dwóch grup problemów zogniskowane będą rozważania prowadzone w niniejszym rozdziale.

Precyzyjne określenie efektywności zagranicznej turystyki wyjazdowej stwarza duże wymagania odnośnie pomiaru zmiennych wyznaczających efektywność tzn. nakładów, efektów, strat, korzyści i celów. Jak to stwierdzono przy omawianiu efektywności zagranicznej turystyki przyjazdowej, możliwości pomiaru zmiennych opisujących ekonomiczne i społeczne problemy zagranicznej turystyki wyjazdowej są bardzo zróżnicowane. Uwagę tę podtrzymujemy w pełni w odniesieniu do zawartości niniejszego rozdziału.

5.1. Efektywność ekonomiczna zagranicznej turystyki wyjazdowej

Przyjmujemy, podobnie jak przy analizie efektywności zagranicznej turystyki przyjazdowej, że efektywność ekonomiczna obejmuje wydajność /produktywność/ i skuteczność. Wyrazem skuteczności ekonomicznej jest opłacalność /rentowność/ albo zyskowość. Tylko zagraniczna turystyka wyjazdowa, która jest opłacalna albo zyskowna może być uznana za skuteczną z ekonomicznego punktu widzenia. Dla określenia skuteczności ekonomicznej zagranicznej turystyki wyjazdowej wystarczająca jest znajomość kwotowych wskaźników opłacalności i zyskowości.

Wyrazem wydajności jest także opłacalność i zyskowość. Dla określenia wydajności stosuje się jednak względne mierniki /wskaźniki/ opłacalności i zyskowości, tzn. stopę rentowności i stopę zysku. Nie występuje więc zagraniczna turystyka wyjazdowa wydajna w sensie absolutnym, gdyż wydajność jest wielkością względną. Możemy jedynie mówić o poprawie lub pogorszeniu się produktywności

W związku z tym rodzi się pytanie, jakie jest miejsce turystyki w hierarchii potrzeb i modelu konsumpcji. Niemożliwe jest w tym miejscu szczegółowe omówienie problematyki potrzeb ludzkich^{5/} i konsumpcji^{6/}. Ogólnie rzecz ujmując, można wyróżnić dwie grupy elementów modelu konsumpcji^{7/}. Pierwsza grupa związana jest z potrzebami uważanymi za podstawowe, określanymi jako potrzeby pierwszego rzędu. Do grupy elementów podstawowych zalicza się dobra zaspokajające potrzeby biologiczne, dobra zabezpieczające przed ujemnymi skutkami oddziaływania otoczenia i dobra potrzebne do utrzymania higieny osobistej. Dobra te to przede wszystkim żywność, odzież, mieszkanie, podstawowe elementy wyposażenia mieszkań i urządzenia sanitarne na niewysokim poziomie.

Druga grupa związana jest z potrzebami wyższych rzędów. Zalicza się tutaj przykładowo dobra trwałego użytku o wyższym standardzie, dobra poprawiające sytuację mieszkaniową, dobra i usługi o charakterze kulturalnym, oświatowym. Właśnie do tej grupy należy zaliczyć dobra i usługi turystyczne.

Zakres potrzeb społecznych, które mogą być zaspokojone poprzez zagraniczną turystykę wyjazdową jest bardzo szeroki. Zaspokajanie każdej z potrzeb jest określoną korzyścią społeczną, czyli efektem ocenianym pozytywnie ze społecznego punktu widzenia /tzn. z punktu widzenia społecznie akceptowanego systemu wartości/, ale z drugiej strony może się wiązać z jednoczesnym wystąpieniem strat społecznych, czyli efektów zagranicznej turystyki wyjazdowej ocenianych negatywnie ze społecznego punktu widzenia.

Zagraniczna turystyka wyjazdowa prowadzić może do osiągnięcia następujących korzyści społecznych: wypoczynek, rekreacja, poprawa zdrowia, poprawa treści i form wykorzystania czasu wolnego,

możliwość ucieczki od ujemnych skutków cywilizacji związanej z potrzebą zmiany otoczenia, przejmowanie pożądaných wzorców kulturowych innych narodów, pozytywne przejawy efektu demonstracji, podnoszenie poziomu kulturalnego społeczeństwa, zdobywanie wiedzy, podnoszenie znajomości języków, podnoszenie kwalifikacji zawodowych, zdobywanie umiejętności rozumienia innych ludzi, poszanowanie dla odrębności innych narodów, ułatwianie wzajemnego porozumienia między narodami, nawiązywanie kontaktów między ludźmi itp.

Z drugiej strony wystąpić może zagrożenie powstania strat społecznych wynikających z zagranicznej turystyki wyjazdowej. Zaliczyć do nich można: przejmowanie niepożądanych społecznie wzorców kulturowych i wzorców zachowania /narkomania, przemyśł, prostytutka i pijactwo itp./, wystąpienie negatywnych przejawów efektu demonstracji, budowanie złego image naszego kraju za granicą, nieuzasadnione bogacenie się, konsumpcja, wzrost nielegalnych obrotów dewizowych, wzrost zachorowalności na pewne choroby /np. AIDS/ itp.

Na tle powyższego powstaje pytanie, kiedy zagraniczna turystyka wyjazdowa jest skuteczna ze społecznego punktu widzenia. Problem ten można rozważać w ujęciu globalnym lub cząstkowym. W ujęciu globalnym należałoby dokonać wyczerpującego zestawienia możliwych korzyści społecznych, przypisania im stosowanych wag, określenia stopnia osiągnięcia /lub osiągnięcia albo nieosiągnięcia/ poszczególnych korzyści, przemnożenia wag i stopni realizacji oraz podsumowania otrzymanych iloczynów. Otrzymana wielkość informowałaby o stopniu skuteczności zagranicznej turystyki wyjazdowej. Stopień ten byłby maksymalny, gdyby udało się zrealizować wszystkie korzyści w stopniu maksymalnym.

W ujęciu cząst owym badano by wyłącznie skuteczność społeczną zagranicznej turystyki wyjazdowej ze względu na realizację po-

szczególnych rodzajów korzyści społecznych. W tym ujęciu zagraniczna turystyka wyjazdowa może być skuteczna np. ze względu na podniesienie znajomości języka obcego, ale jednocześnie nieskuteczna np. ze względu na poprawę zdrowia turysty.

Kolejnym elementem oceny efektywności zagranicznej turystyki wyjazdowej jest określenie korzystności społecznej. Polega ono na zestawieniu korzyści społecznych i strat społecznych w formie ilorazowej. Z technicznego punktu widzenia występują tutaj te same problemy, jak w przypadku zagranicznej turystyki przyjazdowej, dlatego też nie będziemy ich tutaj ponownie omawiać.

Należy jeszcze wskazać na możliwość wystąpienia sprzeczności między efektywnością ekonomiczną i społeczną. Szczególnie istotny jest tutaj problem zdolności gospodarki do zaspokojenia aspiracji społecznych. Aspiracje społeczne mogą być kształtowane m.in. na skutek przenikania do naszego społeczeństwa wzorców zachowania i konsumpcji z wyżej rozwiniętych gospodarczo krajów^{8/}. Ekonomiczny aspekt tego problemu ujmuje koncepcja tzw. efektu demonstracji. Jednym z jego przejawów wystąpienia może być niezadowolenie społeczne wobec rozbieżności między wzorami a możliwościami sprosta-
nia im ze strony większości społeczeństwa. Efekt ten dotyczyć może również poziomu aspiracji społecznych w dziedzinie turystyki zagranicznej. Możliwość zaspokojenia tych aspiracji może być jednak ograniczona np. przez sytuację w bilansie płatniczym, przejawiającą się brakiem dewiz na finansowanie turystyki zagranicznej.

Z drugiej strony aspiracje społeczne mogą być kształtowane pod wpływem rozwiązań w ramach systemu regulacji. Realizacja określonej polityki płacowej czy, szerzej, motywacyjnej w powiązaniu z dość powszechnym jeszcze odczuciem egalitaryzmu jako sprawiedliwości

społecznej może doprowadzić do wykształcenia się takiego poziomu aspiracji, którego zaspokojeniu gospodarka nie będzie mogła sprostać.

Przypisy

- 1/ Przyjmujemy, że w skali makro wpływy państwa z tytułu zagranicznej turystyki wyjazdowej są równe wydatkom ludności na ten cel.
- 2/ R.Chwieduk, J.Pustoka, T.Wasilewski, Teoretyczne podstawy oceny ekonomicznej efektywności turystyki zagranicznej, Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki, W-wa 1979, z. nr 7
- 3/ Podtrzymujemy upraszczające założenia, że każdy wydatek obywatela na zagraniczną turystykę wyjazdową jest jednocześnie wpływem państwa
- 4/ Por.M.Walczak, Kryteria oceny ekonomicznej efektywności turystyki zagranicznej, Ruch Turystyczny, Warszawa 1979, z.1-2 /49-50/
- 5/ Por. np. A.H.Maslow, Motivation and Personality, New York 1954, J. Reykowski, Z zagadnień psychologii motywacji, Warszawa 1970, M. Pohorille, Kryteria potrzeb ekonomicznych, "Ekonomista" 1980, nr5-6
- 6/ Por.np. M.Pohorille, Potrzeby, podział konsumpcji, Warszawa 1985, Socjalistyczny model konsumpcji, red. J.Piasny, Warszawa 1973
- 7/ Por.A.Adamowicz, Turystyka jako element socjalistycznego modelu konsumpcji, Ruch Turystyczny, Warszawa 1975, z.1 /42/
- 8/ Por.M.Chmara, Przenikanie wzorców cywilizacyjno-kulturowych z krajów kapitalistycznych a odrębność socjalistycznego modelu konsumpcji, w: Socjalistyczny model konsumpcji, op.cit., oraz K.Obuchowski, Socjalistyczny model konsumpcji w świetle psychologii osobowości, w: jak wyżej.

6. Przesłanki efektywności turystyki zagranicznej

Oprócz zdefiniowania ekonomicznej i społecznej efektywności turystyki zagranicznej, określenia składających się na nie relacji efektów i nakładów oraz zaproponowania stosownych sposobów pomiaru, należy się także zastanowić, jakie są przesłanki efektywności turystyki zagranicznej. Chodzi o zidentyfikowanie czynników, które determinują wielkość efektów /korzyści/ i nakładów /strat/. Trzeba także stwierdzić, jakie są kierunki i ewentualnie siła wpływu tych czynników na kształtowanie się zmiennych określających efektywność ekonomiczną i społeczną turystyki zagranicznej.

6.1. Przesłanki efektywności ekonomicznej

Jak przyjęliśmy wcześniej, efektywność ekonomiczna obejmuje wydajność i skuteczność. Zarówno wydajność, jak i skuteczność zależą od relacji efektów i nakładów. Przy określaniu efektywności ekonomicznej efekty i nakłady muszą być wyrażone w kategoriach ekonomicznych. Implikuje to, że wchodzące w rachubę zmienne poddają się pomiarowi w ścisłym tego słowa znaczeniu oraz, że można je ^{dotknąć} ~~przełożyć~~ w postaci pieniężnej. Prowadzenie rachunku ekonomicznego sprowadza się w tych warunkach do określenia ilości nakładów i efektów oraz do przemnożenia tych ilości przez ceny. Sumowanie poszczególnych iloczynów w obrębie nakładów i w obrębie efektów prowadzi do obliczenia odpowiednio całkowitych nakładów i całkowitych efektów. Z kolei wyznaczenie relacji tych wielkości jest równoznaczne z obliczeniem wskaźników wydajności i skuteczności.

Najpierw postaramy się udzielić odpowiedzi na pytanie od czego zależą efekty, w rozbiciu na zagraniczną turystykę przyjazdową i zagraniczną turystykę wyjazdową.

Efekty ekonomiczne zagranicznej turystyki przyjazdowej zależą od

ilości świadczonych usług i sprzedanych towarów oraz od uzyskanych cen.

Ilość świadczonych usług i sprzedanych towarów są określone przez popyt zagranicznych turystów na wyjazdy do Polski i przez możliwości występujące po stronie podaży.

Zainteresowanie danym krajem, jako celem podróży zagranicznych zależy od wielu czynników:

1. Atrakcyjność walorów turystycznych:

- a/ walory wypoczynkowe - klimat, przyroda, istnienie ośrodków rozrywkowych i wypoczynkowych,
- b/ walory krajoznawcze - walory środowiska przyrodniczego, walory dóbr kultury, walory historii najnowszej, walory osiągnięć współczesnych,
- c/ walory specjalistyczne - walory taternickie, walory żeglarskie, walory wędkarskie, walory myśliwskie,
- d/ walory uzdrowiskowe - związane z występowaniem zdrojowisk, stacji klimatycznych i kąpielisk morskich^{1/}.

2. Turystyczna dostępność kraju - określona jest przez całokształt polityki państwa w dziedzinie zagranicznej turystyki przyjazdowej. Celem tej polityki może być popieranie turystyki, albo ograniczanie przyjazdów całkowicie, częściowo lub tylko z niektórych krajów.

3. Dostępność komunikacyjna kraju:

- a/ prawo wyjazdu i prawa z nim związane,
- b/ infrastruktura transportowa,
- c/ wygoda i atrakcyjność podróży,
- d/ oferowana zdolność służb przewozowych,
- e/ czas przejazdu,
- f/ koszt przejazdu^{2/}.

4. Informacja i propaganda - są elementami działań marketingowych prowadzonych w turystyce zarówno za granicą, jak i w kraju i w kraju.

dla turystów już przybyłych. Stanowią istotny element walki konkurencyjnej na międzynarodowym rynku turystycznym. Jak uczy doświadczenie wielu krajów, właściwa organizacja działań w tej dziedzinie może mieć istotny wpływ na wzrost rozmiarów turystyki przyjazdowej^{3/}.

5. Ceny usług i dóbr turystycznych w danym kraju - istotne znaczenie posiada nie tyle absolutny poziom cen zestawiony z cenami występującymi w krajach konkurujących, ile poziom cen zrelatywizowany do jakości oferowanych dóbr i usług. W dziedzinie turystyki kraj może przyjąć dwa podstawowe typy strategii konkurencyjnej - pierwszy, bazujący na niższym od konkurentów poziomie cen, drugi, oparty^{no} na różnicowaniu oferty turystycznej /świadczeniu unikalnych usług/.
6. Formalności związane z podróżą do danego kraju - należą tutaj formalności związane z obowiązkiem uzyskania wiz wjazdowych /sposób uzyskania wiz, wysokość opłat, czas załatwienia/, formalności celne /konieczność wypełnienia deklaracji celnych, dewizowych, sposób przeprowadzania kontroli celnych, taryfa celna/ oraz przymus wymiany dewiz przez turystów.
7. Dostępność socjalno-ekonomiczna kraju - wiąże się ona ściśle z poziomem cen. Występuje wtedy, gdy koszty wytwarzania usług i dóbr turystycznych odpowiadają możliwości nabywczej potencjalnych turystów - klientów^{4/}.
8. Dogodność społeczno-kulturalna - występuje wtedy, gdy obyczaje, moda, styl życia itp. kraju przyjmującego turystów są przez nich akceptowane^{5/}.

Wymienione czynniki określają popyt zagraniczny na usługi turystyczne danego kraju. Nie mniej istotne są przesłanki występujące po stronie podaży. Najistotniejszym czynnikiem jest tutaj odpowiednie wyposażenie danego kraju w bazę materialną turystyki,

czyli infrastrukturę turystyczną. Infrastruktura turystyczna składa się z czterech części :

1. Infrastruktura komunikacyjna - sieć oraz stan techniczny urządzeń komunikacyjnych, wyposażenie w środki transportu, organizacja ruchu komunikacyjnego, zaplecze techniczno-usługowe transportu,
2. Infrastruktura żywieniowa - urządzenia gastronomiczne, urządzenia handlowe, urządzenia pomocnicze /transport, magazyny, chłodnie/,
3. Infrastruktura noclegowa - hotele, schroniska itp.,
4. Infrastruktura towarzysząca - urządzenia udostępniające walory turystyczne, urządzenia rozrywkowe, urządzenia usługowe, urządzenia ułatwiające uprawianie turystyki^{6/}.

W wyniku nakładania się oddziaływania czynników określających stronę popytową i podaźową zagranicznej turystyki przyjazdowej kształtuje się wielkość /ilość/ świadczonych usług i sprzedanych towarów.

Jak to już zaznaczono, wielkość efektów /przychodów/ z turystyki zagranicznej jest funkcją ilości sprzedanych usług i dóbr oraz osiągniętych cen. Możliwe do uzyskania ceny wyznaczone są przez warunki konkurencji na międzynarodowym rynku turystycznym. Mechanizm konkurencji na rynku turystycznym jest kształtowany przez następujące czynniki:

1. Zagrożenie przez nowych konkurentów - możliwość pojawienia się krajów proponujących te same usługi i dobra turystyczne,
2. Zagrożenie przez substytucję - możliwość pojawienia się usług i dóbr turystycznych substytucyjnych w stosunku do sprzedawanych przez dany kraj,
3. Ilość i relatywna wielkość obrotów podmiotów konkurujących na międzynarodowym rynku turystycznym.

Przychody z zagranicznej turystyki przyjazdowej i ponoszone na nią nakłady krajowe muszą być wyrażone w tej samej walucie, aby mogły być porównywalne. Wysokość przychodów wyrażoną w walucie krajowej zależy od wielkości wpływów dewizowych i wysokości kursu walutowego. Tak więc również wysokość kursu walutowego jest przesłanką efektywności ekonomicznej.

W turystyce wyjazdowej wielkość efektów jest również funkcją ilości wyjazdów i cen płaconych przez turystów polskich. Ilość wyjazdów określona jest przez czynniki występujące po stronie popytu i podaży. Niewątpliwie pewien wpływ na zainteresowanie wyjazdami zagranicznymi posiadają przedstawione wcześniej czynniki, odniesione do każdego z krajów docelowych polskiej turystyki zagranicznej. Nie będziemy ich tutaj powtórnie omawiać. W przypadku polskiej turystyki wyjazdowej stosunkowo duże znaczenie wydaje się mieć ponadto inny czynnik. Jest nim możliwość odniesienia korzyści materialnych przez turystów uczestniczących w wyjazdach zagranicznych. Trudno oszacować jakie jest znaczenie motywów "czysto turystycznych" z jednej strony i motywów handlowych z drugiej strony; wstępne rozpoznawanie wskazuje jednak na bardzo dużą, w porównaniu z innymi krajami, znaczenie drugiej kategorii motywów. Można w tym miejscu postawić hipotezę, że gdyby nie możliwość odnoszenia nadzwyczajnych korzyści indywidualnych, to polska zagraniczna turystyka wyjazdowa ze względu na relatywnie niski poziom dobrobytu społecznego w aspekcie ilościowym wyglądałaby o wiele skromniej, aniżeli ma to miejsce obecnie.

Ilość turystów wyjeżdżających zależy od możliwości po stronie podażi. Możliwości wyjazdów zagranicznych są w znacznym stopniu ograniczone sytuacją w bilansie płatniczym. Trudności z uzyskaniem środków dewizowych przez biura turystyczne sprawiają, że w coraz szerszym zakresie również turystyka zorganizowana do krajów kapitalistycznych opiera się na zasobach dewizowych osób prywatnych. Ograniczoność oferty na wyjazdy zagraniczne odnosi się również do krajów socjalistycznych

6.2. Przesłanki efektywności społecznej

Dokonując określenia przesłanek efektywności społecznej turystyki zagranicznej należałoby zidentyfikować te czynniki, które doprowadzić mogą do maksymalizacji korzyści społecznych oraz jednocześnie te czynniki, które ~~zapobiegają~~by powstawaniu lub minimalizowałyby straty społeczne. Jak to przedstawione w poprzednich rozdziałach, zakres potencjalnych korzyści społecznych z turystyki zagranicznej jest bardzo szeroki. Rozmiary korzyści społecznych zależą m.in. od ilości turystów przyjeżdżających do Polski i wyjeżdżających z Polski. Maksymalizację korzyści społecznych sprzyjałoby więc umożliwienie uprawiania turystyki jak najszerszym kręgom ludzi. Rozwój ilościowy turystyki jest warunkiem koniecznym wzrostu korzyści społecznych. Nie jest to jednak warunek wystarczający. Rozwój ilościowy może bowiem z jednej strony sprzyjać maksymalizacji korzyści społecznych, ale z drugiej strony stwarza też niebezpieczeństwo powstania strat społecznych. Możliwości zwiększenia rozmiarów ruchu turystycznego określone są przez czynniki po stronie podaży i po stronie popytu. Zostały one szczegółowo omówione wcześniej. Czynniki te są w części datami, a w części zmiennymi decyzyjnymi. Za pomocą określonych rozwiązań przyjętych w ramach systemu regulacji można stymulować ilościowy rozwój turystyki. Aby jednak wzrastającej ilości przyjazdów i wyjazdów oraz zwiększającym się w związku z tym korzyściom społecznym nie towarzyszył jednocześnie wzrost strat społecznych, konieczne jest zastosowanie dodatkowych narzędzi. Ich generalną funkcję można określić jako funkcję kształtowania, ^{nu}doboru lub selekcji ruchu turystycznego. Do udziału w ruchu turystycznym byłyby dopuszczone osoby, których wyjazd lub przyjazd sprzyja wystąpieniu korzyści społecznych, natomiast eliminowane byłyby osoby, których podróże przynoszą straty społeczne. Powyższa propozycja ma charakter czysto teoretyczny. Jej

praktyczna realizacja byłaby niemożliwa ze względów społecznych, psychologicznych i ekonomicznych. Wiązałaby się ona z koniecznością rozbudowania kontroli ruchu turystycznego. Bardzo trudno jest jednak przewidzieć, jaka byłaby elastyczność popytu turystycznego w obliczu nasilenia kontroli /szczególnie odnosi się to do turystyki przyjazdowej/. Przesadna rozbudowa kontroli może doprowadzić do zmniejszenia zainteresowania danym krajem i spadku liczby przyjazdów.

Wydaje się, że działalność państwa w dziedzinie kształtowania przesłanek społecznej efektywności turystyki zagranicznej powinna się skoncentrować nie na sprzyjaniu maksymalizacji korzyści społecznych, lecz na eliminowaniu strat społecznych. Działalność w tej dziedzinie dotyczyć może dwóch obszarów:

- obszar, gdzie ze względu na doniosłość społeczną występujących zagrożeń, należy dążyć do bezwzględnej eliminacji przesłanek powstawania strat społecznych /np. narkotyki, AIDS/. Ze względu na specyfikę tego obszaru najtrudniejsze byłyby najprawdopodobniej narzędzia administracyjne w połączeniu z szerokim informowaniem /uświadamianiem/ społeczeństwa.
- obszar, gdzie znaczące rezultaty mogłyby zostać osiągnięte w efekcie usprawnienia systemu regulacji. Szersze wykorzystanie narzędzi ekonomicznych mogłoby doprowadzić do eliminacji lub istotnego ograniczenia takich strat społecznych, jak czarny rynek walutowy, nielegalny handel, przestępstwa celne itp.

Tak więc podobnie, jak w przypadku efektywności ekonomicznej turystyki zagranicznej, w odniesieniu do efektywności społecznej turystyki adekwatna jest teza, że znaczne możliwości podniesienia efektywności wynikają z udoskonalenia systemu regulacji.

Przypisy

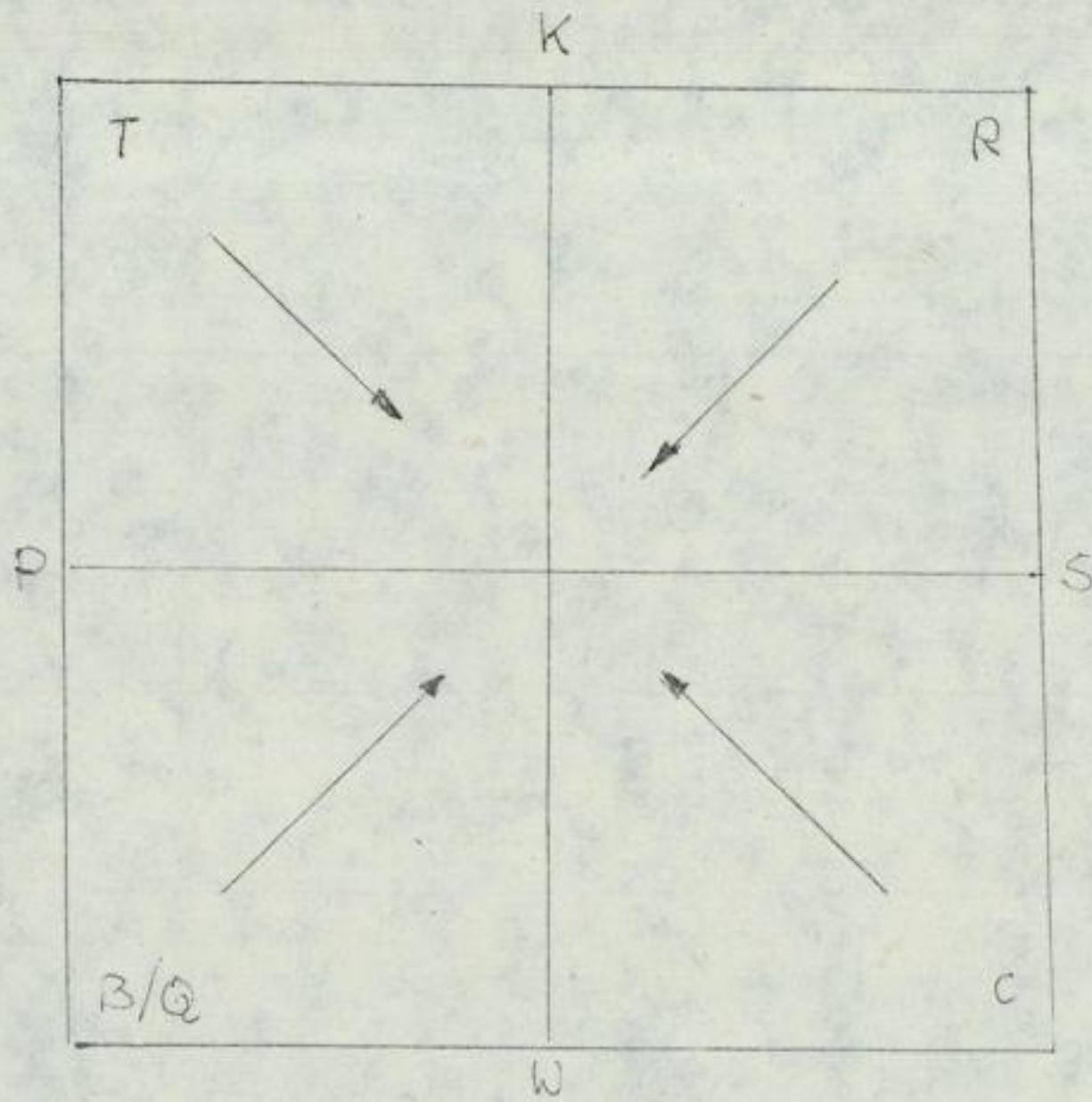
- 1/ Zestawienia walerów turystycznych dokonano na podstawie: B. Skibiński, Ocena atrakcyjności walerów turystycznych Polski dla turystów zagranicznych, w: Studia nad atrakcyjnością Polski dla turystyki zagranicznej, Ruch Turystyczny - Monografia, Warszawa 1975, s. 16

- 2/ Por. M. Żylicz, M. Kujawska, A. Kinowska, Ocena dostępności komunikacyjnej Polski i jej wpływ na rozwój turystyki zagranicznej w latach 1957-1972, w: Studia nad atrakcyjnością Polski dla turystyki zagranicznej, Ruch Turystyczny - Monografie, Warszawa 1974, z.14
- 3/ Por. S. Bąk, Propaganda turystyczna Polski w latach 1960-1973. Próba oceny jej wpływu na przyjazdy turystów zagranicznych do Polski, w: Studia nad atrakcyjnością Polski dla turystyki zagranicznej, Ruch Turystyczny - Monografie, Warszawa 1975, z.17
- 4/ Por. A. Kornak, M. Montygiend-~~ta~~yba, Ekonomia turystyki, Warszawa 1985, s.249
- 5/ Por. j.w. , s.249
- 6/ Por. J. Warszńska, A. Jackowski, Podstawy geografii turystyki, Warszawa 1978
- 7/ Por. M. Nalazek, Efektywność ekonomiczna zagranicznej turystyki przyjazdowej do Polski, "Biuletyn Informacyjny Instytutu Turystyki" 1984, nr 2/68

uzyskują w pobliżu środka kontinuum, a więc w miejscu, gdzie zanika dominacja podmiotu centralnego a jednocześnie dystrybucja władzy nie jest równomierna.

Również poziom konfliktu interesów w systemie gospodarczym można przedstawić w postaci kontinuum - od punktu W - pełnej zgodności interesów i zachowań wyłącznie kooperacyjnych, do punktu K - pełnej sprzeczności interesów i zachowań wyłącznie konfliktowych. W połowie osi WK występuje równowaga zachowań konfliktowych i kooperacyjnych.

Jeśli przez punkty P, S, W oraz K przeprowadzimy linie proste prostopadłe do osi PS oraz WK to otrzymamy w ten sposób granice obszaru zachowań podmiotów gospodarczych. Obszar ten osie PS oraz WK dzielią na ćwiartki /rys.3/. Dla każdej ćwiartki można wyznaczyć idealny typ regulacji, a więc taki typ, w którym zmienne go charakteryzujące występują w ekstremalnej postaci. Przy pełnym konflikcie i pełnej koncentracji władzy w jednym podmiocie idealnym typem regulacji jest tyrania /T/. Opiera się ona na przymusie. Przy pełnym konflikcie interesów suwerennych podmiotów idealnym typem regulacji /właściwie samoregulacji/ jest rynek doskonały /R/. W sytuacji pełnej koncentracji władzy i jednoczesnym braku konfliktu idealnym typem regulacji jest regulacja biurokratyczna /B/, gdy podporządkowanie się podmiotów podmiotowi centralnemu wynika z racjonalnej decyzji podmiotów podporządkowujących się, a instrumentami regulacji są centralne nakazy. W przypadku regulowania za pomocą centralnych parametrów mówimy o typie regulacji parametrycznej /Q/. Może wystąpić też przywództwo charyzmatyczne, gdy podporządkowanie się wynika z moralnej lub ideologicznej identyfikacji z przywódcą. W przypadku występowania jedynie kooperacyjnych zachowań suwerennych podmiotów idealnym typem regulacji



Rys. 3

jest wspólnota gospodarcza /C/, opierająca się na uzgodnieniach społecznych /consensusie/.

Rzeczywiste zachowania podmiotów gospodarczych i rzeczywiste sposoby regulacji zachowań odbiegają, czasami daleko, od typów idealnych. W miarę oddalania się od warunków ekstremalnych coraz większego znaczenia nabiera gra między podmiotami o podział władzy, czyli gra polityczna /obrazują to strzałki na rys. 3/. Największe nasilenie tej gry występuje w okolicach środka obszaru zachowań gospodarczych.

7.2. Efektywność sposobów regulacji

Tradycyjne sposoby regulowania gospodarki socjalistycznej wychodzą od koncepcji biurokratycznych. Władza "centrum" jest dobrowolnie akceptowana przez podmioty podporządkowane. Decyzje o podporządkowaniu się mają charakter racjonalny. Wynikają z korzyści uzyskiwanych z podporządkowania się. Gospodarka jest traktowana jak superprzedsiębiorstwo zarządzane w sposób nakazowy. "Centrum" dokonuje dezagregacji celów społecznych na zadania poszczególnych przedsiębiorstw, przydziela środki na wykonanie tych zadań oraz kontroluje ich wykonanie. Podstawowym narzędziem /normą/ regulacji jest centralny plan nakazowy. Planowanie odbywa się w jednostkach fizycznych. Kategorie pieniężne mają znaczenie pomocnicze.

Regulowanie zachowań indywidualnych osób, zwłaszcza zachowań konsumpcyjnych, w sposób nakazowy musiałoby przybrać formę bezpośredniego narzucania sposobów konsumpcji.

W ramach "czystej" regulacji biurokratycznej /nakazowej/ nie ma w zasadzie miejsca dla rachunku ekonomicznego. Nie do rozwiązania jest problem optymalizacji. Sformułowana przez A. Wakara koncepcja

tw. rachunku bezpośredniego pozwala jedynie wyeliminować niezbalansowane warianty planu centralnego^{2/}. Trudności w uzgodnieniu celów centralnych i celów przedsiębiorstw znalazły odbicie w dyskusji o "nieprzekładalności" celów społecznych na zadania przedsiębiorstw i doprowadziły do sformułowania koncepcji "celów zastępczych" która należy już do mieszanego, nakazowo-parametrycznego typu regulacji.

Podobnie mieszany charakter ma w praktyce gospodarek socjalistycznych regulacja zachowań indywidualnych konsumentów. Tylko w wyjątkowych sytuacjach dominują w niej oddziaływania nakazowe /okres komunizmu wojennego w ZSRR, czas "rewolucji kulturalnej" w Chinach/.

Zagadnienie skuteczności regulacji nakazowej sprowadza się do rozwiązania problemu transmisji i przetwarzania ogromnych ilości informacji. Rozwiązania tego poszukiwano metodami typowymi dla koncepcji biurokratycznych, a mianowicie redukując ilość informacji w drodze:

1. formalizacji struktur i procedur w gospodarce,
2. specjalizacji przedmiotowej i funkcjonalnej jednostek gospodarczych,
3. standaryzacji struktur i procedur /np. standardowe kanały i procedury sprawozdawczości/,
4. hierarchizacja aparatu regulacji.

Wspomniane sposoby redukują ilość informacji, którą należy przesyłać i przetworzyć. Stopień redukcji jest jednak daleko niewystarczający. W efekcie przeciążenia kanałów informacyjnych powstają opóźnienia, zniekształcenia i wypadanie informacji z obiegu. Występuje też zablokowanie ośrodków decyzyjnych, prowadzące do opóźnień, błędów i blokowania niektórych decyzji.

Wspomaganie rozwiązań biurokratycznych technikami informatycznymi prowadzi do usztywnienia struktur i procedur regulacji. Pojawia się problem adaptacji systemu regulacji do zmieniającej się rzeczywistości gospodarczej.

Jeszcze jeden czynnik powoduje, że rzeczywisty sposób regulacji nakazowej oddala się od idealnego typu biurokracji. Przedsiębiorstwa i inne podmioty gospodarcze uzyskują mianowicie władzę w stosunku do "centrum". Wynika ona przede wszystkim z zależności informacyjnych. Otwiera to pole do przetargów i gry politycznej /gry o władzę/. Ich przedmiotem są przede wszystkim wysokość centralnie wyznaczanych zadań i ilość środków przyznawanych na ich wykonanie. Przedsiębiorstwa wykorzystują swą władzę do blokowania posunięć centralnych naruszających ich interesy. Doświadczenie wskazuje, że nieprawność regulacji nakazowej i znaczna siła przetargowa przedsiębiorstw mogą zredukować skuteczność centralnej regulacji nakazowej nawet do zera³.

Znaczną siłę przetargową uzyskują też niektóre grupy konsumentów. Dotyczy to, na przykład, pracowników dużych zakładów przemysłowych. W rezultacie są one w stanie wymusić korzystne dla siebie proporcje podziału dochodu narodowego, niekoniecznie odpowiadające proporcjom wkładów do tworzenia tego dochodu.

Trzeba też dodać, że stosowanie centralnej regulacji nakazowej pociąga za sobą poważne straty społeczne:

1. ogranicza ona możliwości samodzielnego wyboru zachowania przez osoby występujące w rolach kierowników, pracowników i konsumentów, utrudniając tym samym realizację potrzeby samourzeczywistniania się w procesach pracy i konsumpcji,
2. prowadzi do wzrostu poziomu konfliktu w gospodarce i społeczeństwie.

Stratom społecznym towarzyszą wysokie koszty utrzymania rozbudowanego aparatu biurokratycznego zajmującego się regulacją. W

rezultacie centralna regulacja nakazowa jest nieskuteczna i kosztowna w sensie ekonomicznym i społecznym.

Próba odpowiedzi na ograniczenia centralnej regulacji nakazowej na niemożność optymalizacji gospodarki i uzgodnienia optimum ogólnego i optimumów cząstkowych oraz ~~jest~~ na wysokie koszty regulacji. - jest koncepcja centralnej regulacji parametrycznej. Zakłada ona, że przedsiębiorstwa samodzielnie podejmują decyzje o wielkości i strukturze produkcji i sprzedaży oraz o kierunkach zaopatrzenia i zbytu w oparciu o rachunek ekonomiczny /rachunek ekonomiczny obejmuje całość obszaru decyzyjnego przedsiębiorstwa/. "Centrum" pośrednio oddziałuje na te decyzje kształtując parametry tego rachunku - ceny, kursy walutowe, stopę procentową, itp. oraz korygując wyniki rachunku - np. za pomocą polityki podatkowej.

Na podstawie rachunku ekonomicznego podejmują też decyzje osoby występujące w rolach pracowników i konsumentów.

Istnieją dwie koncepcje rozwiązania problemu optymalizacji: w ramach centralnej regulacji parametrycznej:

1. zmieniając ceny metodą "prób i błędów" można ukształtować je jako ceny równowagi optymalizujące gospodarkę^{4/},
2. należy zbudować liniowy model optymalizacji gospodarki i obliczyć jego rozwiązanie dualne. Ceny dualne są cenami optymalizacji^{5/}.

W praktyce pojawiają się jednak istotne problemy:

1. niepodobna sprawnie kontrolować miliony cen w gospodarce,
2. nie istnieją operacyjne modele pozwalające na optymalizację tak złożonego systemu jak gospodarka narodowa.

Rozwiązania problemu operacjonalizacji w odniesieniu do regulacji zachowań przedsiębiorstw^x poszukuje się w stosowaniu procedury interakcyjnej, opartej na zasadzie dekompozycji Dantziga i Wolfe'a, polegającej na wymianie informacji o cenach między "centrum" i

i "peryferiami" aż do uzyskania wyrównania lub znacznego zbliżenia cen dualnych w całej gospodarce. W ten sposób osiąga się optymalną lub suboptymalną alokację zasobów wytwórczych.

W dalszym ciągu jednak istniejące procedury iteracji są dalekie od speżnienia roli praktycznego narzędzia regulacji. Co więcej otwierają one pole dla przetargów i gry politycznej. Przedmiotem przetargów nie są w tym przypadku wysokość zadań i przyznawanych na ich wykonanie środków, jak to było w regulacji nakazowej, lecz wysokość parametrów i narzędzi korygujących wyniki rachunku ekonomicznego przedsiębiorstw. "Negocjowane" parametry przestają pełnić rolę obiektywnych regulatorów zachowania przedsiębiorstw. W rezultacie centralnie stanowione parametry tracą wiarygodność. Zmniejsza się też potrzeba stosowania rachunku ekonomicznego w przedsiębiorstwie.

Parametry dla regulacji zachowań indywidualnych osób można próbować ustalić jedynie metodą prób i błędów. Trudno sobie wyobrazić optymalizacyjny model gospodarki uwzględniający wszystkie zróżnicowane preferencje indywidualne. Procedury iteracyjne w tym przypadku również nie wchodzi w rachubę.

Teoretycznie regulacja parametryczna redukuje ilość informacji przesyłanej między "centrum" i innymi podmiotami do minimum - przesyłane są tylko informacje dotyczące cen. Ilość informacji cenowych w tak dużym i złożonym systemie jak gospodarka narodowa jest jednak ogromna. Stawia to pod znakiem zapytania możliwość rozwiązania problemu transmisji i przetwarzania informacji.

Istnieją też inne sposoby centralnej regulacji. "Centrum" może oprzeć się, na przykład, na przymusie - nawet na przymusie fizycznym. Uważa się jednak, że nie jest to sposób możliwy do praktykowania na dłuższą metę w normalnych warunkach. Występuje on w warunkach zagrożenia - np. okres komunizmu wojennego w ZSRR. Elementy gospodarki wojennej pojawiły się też w czasie stanu wojennego w Polsce.

Możliwości oddziaływania "centrum" na zachowanie się przedsiębiorstw mogą wynikać wreszcie z identyfikacji moralnej lub ideologicznej ich kierownictw z podmiotem centralnym /typ charzmatycznego przywództwa/. Wydaje się jednak, że władza charzmatyczna nie odgrywa istotnej roli w stosunkach gospodarczych. Nie oznacza to, że taka identyfikacja jest niepożądana i że nie docenia się roli indoktrynacji. Rzeczywista identyfikacja ogranicza zachowanie konfliktowe i ułatwia centralną regulację.

Pełne podporządkowanie decyzji podmiotów gospodarczych rachunkowi ekonomicznemu występuje też w warunkach rynku doskonałego. Mechanizm doskonałej konkurencji między suwerennymi podmiotami zapewnia równowagę gospodarki, optymalną alokację zasobów społecznych i zmusza wszystkich uczestników rynku do racjonalnego gospodarowania.

Teoretycznie rzecz biorąc mechanizm rynku doskonałego rozwiązuje problem efektywności systemu i efektywności regulacji. By jednak zaczął on działać konieczne jest spełnienie warunków, które są niewykonalne w praktyce. Warunki te to:

1. absolutna ^{przenikliwość} ~~przenikliwość~~ czynników produkcji,
 2. absolutna substytucyjność produktów,
 3. całkowita przejrzystość i obliczalność stosunków gospodarczych,
 4. brak kosztów związanych z pozyskaniem i przetwarzaniem informacji,
- itp.

W praktyce występuje wiele czynników ^{formujących} ~~determinujących~~ "doskonałość" mechanizmu rynkowego. Doświadczenie wykazuje jednak, że można ograniczyć stopień "niedoskonałości" rynku na tyle, by zapewnić stosunkowo wysoki stopień skuteczności regulacji.

Nie pojawiły się natomiast operacyjne /możliwe do praktycznego zastosowania/ koncepcje samoregulacji specyficzne dla gospodarki mającej postać wspólnoty. Koncepcje regulowania takiej gospodarki zmierzają w dwóch kierunkach - wyłonienia centralnego organu regulują-

cego, kontrolowanego przez instytucje samorządowe oraz wykorzystania samoregulacji rynkowej. Powstają w ten sposób mieszane typy regulacji.

W rzeczywistości gospodarczej idealne typy regulacji nie występują. Mamy do czynienia ze świadomym lub nieświadomym dopuszczeniem do działania mieszanych sposobów regulacji, wywodzących się od różnych typów idealnych. Koncepcję nakazowo-parametrycznej regulacji zachowań przedsiębiorstw można znaleźć w pracach A. Wakara i jego współpracowników^{6/}. Zaproponowali oni oddziaływanie na zachowanie się przedsiębiorstw w realizacji zadań planu centralnego za pomocą parametrycznych "formuł zarządzania".

Formuła taka obejmuje:

1. miernik syntetyczny lub zespół mierników szczegółowych, służących do pomiaru wykonania wyznaczonego przedsiębiorstwu celu zastępczego /skorelowanego z celami gospodarki narodowej wyrażonymi w planie centralnym/,
2. sposoby liczenia, czyli metody wyceny zdarzeń gospodarczych w przedsiębiorstwie - zasady obliczenia i wyników oraz zasady wyznaczania miernika,
3. zasady zasilania przedsiębiorstwa w czynniki wytwórcze, wiążące poziom wejść zasileniowych z wykonaniem zadań, ocenianym w oparciu o przyjęty miernik/1/,
4. zasady pobudzania /motywowania/ personelu przedsiębiorstwa /wykonawczego i kierowniczego/ do realizacji wyznaczonego celu zastępczego.

Charakter regulacji mieszanej, parametryczno-nakazowej mają również koncepcje tzw. planowania programującego. W modelu dwuszczeblowym Kornai'a "centrum" dokonuje najpierw wstępnego podziału pożądanej wielkości produkcji w wyrażeniu rzeczowym między

poszczególne przedsiębiorstwa oraz wstępnej alokacji czynników wytwórczych. Następnie przedsiębiorstwa rozwiązują swe modele optymalizacyjne i wyliczają ceny dualne, które przekazują do "centrum". Jeśli ceny dualne nie są jednakowe - "centrum" dokonuje realokacji zasobów. W oparciu o nią przedsiębiorstwa powtarzają swój rachunek. Proces iteracyjny jest powtarzany aż do osiągnięcia optymalnej lub suboptymalnej alokacji zasobów czynników wytwórczych, tj. wyrównania lub znacznego zbliżenia się cen dualnych^{7/}.

W regulacji mieszanej nakazowo-parametrycznej lub parametryczno-nakazowej /w zależności od nasilenia poszczególnych typów "czystych"/ następuje ograniczenie stosowania rachunku ekonomicznego w przedsiębiorstwie. Spod jego wpływu wyjęte są obszary działania regulowane w sposób nakazowy. Najczęściej dotyczy to kształtowania zakresu i zasięgu działania przedsiębiorstwa /jego miejsca w podziale pracy w gospodarce/, rozwoju przedsiębiorstwa /działalność inwestycyjna/, stosunków z zagranicą /działalność eksportowa i importowa/.

Powstają też problemy z wiarygodnością rachunku. Dla zapewnienia takiej wiarygodności konieczne jest osiągnięcie zgodności między celami zastępczymi przedsiębiorstw a celami planu centralnego. W dalszym ciągu nie ma jednak operacyjnej metody "przekładania" z języka celów społecznych na język parametrów i celów zastępczych, zrozumiały dla przedsiębiorstw.

Na możliwości podporządkowania zachowania się przedsiębiorstw oddziaływują też konstrukcja miernika. Specyficzne preferencje centralne łatwiej wyrazić jest w miernikach szczegółowych. Pociąga to jednak za sobą niebezpieczeństwo interferencji /nakładania się/ pól recepcji poszczególnych mierników oraz powstania

"białych plam"^{8/}. Stosowanie mierników szczegółowych prowadzi też do indywidualizacji formuł zarządzania, a w efekcie do przeciążenia kanałów informacyjnych i centralnego ośrodka decyzyjnego.

Z kolei stosowanie mierników syntetycznych /typu zysk, produkcja dodana/ i unifikacja formuł zarządzania stawia niezwykle wysokie wymagania sposobom wyceny zdarzeń gospodarczych. Centralnie stanowione parametry muszą poprawnie wyrazić preferencje społeczne, nakłady pracy społecznie niezbędnej, relacje rzadkości, stopy substytucji, itp. Istniejące modele optymalizacji gospodarki /łącznie z modelami dekompozycji/ nie zapewniają, przynajmniej na razie, wymaganego stopnia poprawności parametrów dla całej gospodarki.

W regulacji, w której stosuje się łącznie metody nakazowe i parametryczne występują też czynniki osłabiające potrzebę rachunku ekonomicznego w przedsiębiorstwie. Potrzebę taką osłabia przede wszystkim możliwość uzyskania przez przedsiębiorstwo korzyści z przetargu i gry politycznej. Na zachowania przetargowe podatne są, z natury rzeczy, instrumenty nakazowe, zwłaszcza te o zindywidualizowanym charakterze. Nakazowe kształtowanie struktury podmiotowej gospodarki, na przykład otwiera pole dla przetargów. Co więcej odpowiadające potrzebom regulacji nakazowej monopolistyczne i zunifikowane struktury wzmacniają siłę przetargową przedsiębiorstw, pozwalając im "wynegocjować" korzystne dla siebie parametry, reguły zasilania i pobudzania.

Praktyka wykazała słabości kombinowania regulacji nakazowej i parametrycznej. W systemie WOG brak skuteczności regulacji parametrycznej /wynikający z trudności z poprawnym ustaleniem parametrów, ograniczonym zakresem ich stosowania i szerokim polem przetargów/ doprowadził do "wspomagania" regulacji parametrycznej nakazami, aż do całkowitego jej sparaliżowania.

W zakresie mieszanej regulacji zachowań indywidualnych osób "centrum" próbuje stosować mieszankę oddziaływań parametrycznych /centralna polityka cen i płac/ oraz, na ograniczoną skalę, narzędzi nakazowych /"kartki i inne formy centralnej dystrybucji/. Wskazywano też, że nie mogą to być oddziaływania skuteczne, nie mówiąc o wysokich ich kosztach, w tym trudno wymiernych stratach społecznych. Nieskuteczne oddziaływanie centralne "uzupełniane" jest przez mechanizm rynkowy, przybierający niepożądane społecznie formy rynków "szarego" /tolerowanego przez system prawny i "czarnego" na którym dochodzi do transakcji sprzecznych z obowiązującym prawem.

O możliwościach stosowania rachunku ekonomicznego w regulacji łączącej centralne oddziaływanie parametryczne i system uzgodnień społecznych trudno jest sformułować jednoznaczną opinię. Nadal pozostaje problem wiarygodności centralnych parametrów, choć duży zakres zachowań kooperacyjnych może ograniczyć przetargi i grę polityczną, zwiększając znaczenie rachunku ekonomicznego w przedsiębiorstwach. Propozycje zbliżone do tego typu regulacji zawiera koncepcja systemu nakłaniającego, nierynkowego przedstawiona przez K. Piotrowskiego^{9/}.

Podsumowując rozważania o efektywności różnych sposobów regulacji można stwierdzić, że:

1. w odniesieniu do centralnej regulacji nakazowej nie został koncepcyjnie rozwiązany problem określenia optimum systemu - nie można określić optymalnej alokacji środków /nakładów/, zapewniającej wydajne ich wykorzystanie w zgodzie z preferencjami społecznymi. Na gruncie tej regulacji nie ma też koncepcji wyeliminowania lub ograniczenia sprzeczności między efektywnością w skali makro i mikro. W praktyce można ku temu zmierzać poprzez indoktrynację

społeczeństwa, co jednak nie rokuje większych nadziei na powodzenie, gdyż nie rozwiązuje obiektywnej sprzeczności interesów, skupiając się na sprawach powierzchownych. Centralna regulacja nakazowa pociąga za sobą wysokie koszty i straty społeczne. Jest sprzeczna z tendencjami do demokratyzacji, silnie zaznaczającymi się w nowoczesnych społeczeństwach. Jest wreszcie sprzeczna z systemami regulacji stosowanymi w wielu krajach, z których przyjeżdżają turyści zagraniczni. W praktyce centralna regulacja nakazowa okazuje się nieefektywna i jest w żywiołowy sposób zastępowana przez niekontrolowaną grę polityczną i patologiczne formy rynku.

2. problemy optymalizacji, uzgadniania preferencji i redukcji kosztów są rozwiązywane na szczeblu koncepcyjnym, w ramach centralnej regulacji parametrycznej. Metody regulacji parametrycznej nie nadają się jednak do operacyjnego zastosowania przy oddziaływaniu na tak duże i złożone systemy, jak gospodarka narodowa, czy sfera turystyki zagranicznej. Próby stosowania centralnej regulacji parametrycznej w praktyce wykazały małą jej efektywność^{10/}. Przenikała ją gra polityczna, prowadząca do deformacji parametrów. Pojawiały się też czarnorynkowe formy samoregulacji.

3. kwestia regulacji samorządowej nie jest dopracowana ani na szczeblu koncepcyjnym, ani na szczeblu operacyjnym. W teorii i praktyce zestawia się zawsze elementy samoregulacji samorządowej z elementami innych typów regulacji.

4. próby stosowania mieszanych systemów regulacji nakazowej i parametrycznej nie powiodły się. Podjęto kilka prób "parametryzacji" centralnej regulacji. Zrozumiałe, z powodów wyżej wymienionych, trudności centralnej kontroli cen prowadziły jednak do

zwiększania zakresu oddziaływań nakazowych, blokujących działanie parametrów.

5. koncepcyjnie problemy optymalizacji, uzgadniania preferencji i redukcji kosztów regulacji są rozwiązywane w ramach samoregulacji rynkowej, w oparciu o teorię rynku doskonałego. Rzeczywiste gospodarki rynkowe odbiegają wprawdzie dość znacznie od warunków rynku doskonałego, wykazują jednak relatywnie wysoki stopień efektywności. Sugeruje to, że rozwiązania problemów efektywności turystyki zagranicznej należy poszukiwać w możliwościach zastosowania samoregulacji rynkowej. Pojawia się jednak problem stwierdzenia jakie są te możliwości - czy realne warunki gospodarki polskiej i przeszkody o charakterze ideologicznym nie doprowadzą do takiej "niedoskonałości" rynku, która wyklucza efektywność tej formy samoregulacji. Zastosowanie samoregulacji rynkowej operacjonalizuje też problem efektywności tej formy regulacji - sprowadza go do monitorowania stanu równowagi wewnętrznej i zewnętrznej w powiązaniu z obrotami turystycznymi i przywracania, w razie potrzeby, tych równowag za pomocą narzędzi, które nie deformują mechanizmów rynku.

Przypisy

- 1/ Naszkicowany niżej model sfery regulacji został przedstawiony w pracy: W.J.Otta, Zachowanie się przedsiębiorstw handlu zagranicznego. Przyczynek do teorii przedsiębiorstwa w gospodarce socjalistycznej, Zeszyty Naukowe AE w Poznaniu, seria II, z.95, Poznań 1986 i rozwinięty w artykule: W.J.Otta, Stosunki phz z otoczeniem: Przyczynek do teorii przedsiębiorstwa, "Handel Zagraniczny", 1987 nr 2.
- 2/ A.Wakar, Morfologia bodźców ekonomicznych, PWN, Warszawa 1962
- 3/ zob. W.J.Otta, Gospodarka przetargów, "Życie Gospodarcze", 1985, nr 35.
- 4/ koncepcja O.Langego z lat 1930-tych zob. O.Lange, O ekonomicznej

- teorii socjalizmu, w: O.Lange, Wizje gospodarki socjalistycznej, KiW, Warszawa 1985
- 5/ zob. L.W.Kantorowicz, Rachunek optymalnego wykorzystania zasobów, PWN, Warszawa 1961
 - 6/ Zob. A.Wakar, Handel zagraniczny w gospodarce socjalistycznej, PWN, Warszawa 1968 oraz Zarys teorii gospodarki socjalistycznej, red. A.Wakar, PWN, Warszawa 1966.
 - 7/ zob. J.Kornat, Zastosowanie programowania w planowaniu, PWE, Warszawa 1969.
 - 8/ pojęcie pola recepcji miernika wprowadził J.Więckowski w pracy "Rola zysku w kierowaniu produkcją", wyd. 2., PWE, Warszawa 1967
 - 9/ K.Piotrowski o alternatywnych narzędziach w zdecentralizowanym systemie planowania i zarządzania, "Ekonomista", 1983, nr 5-6
 - 10/ W pierwszym etapie reformy gospodarczej próbowano oprzeć regulację sfery handlu zagranicznego na centralnym oddziaływaniu parametrycznym. Można już stwierdzić, że próba ta nie powiodła się. Przyczyny tych niepowodzeń analizowane są w cyklu artykułów: W.J.Otta, Lekcja z reformy, cz.I: Koncepcja, cz.II: Projekt, cz.III: Realizacja, "Rynki Zagraniczne", 1987, nr 93, 95-96, 101-102.

C z ę ść II

METODYCZNA I ORGANIZACYJNA KONCEPCJA BADAN II I III ETAPU

Autorzy:

Marian Gorynia

Marek Jarzyński

Wiesław J. Otta

Piotr Przbylski

Jerzy Schroeder

1. Wprowadzenie

Opracowanie to zawiera metodyczną i organizacyjną koncepcję badań, które zostaną przeprowadzone w II i III etapie realizacji tematu V-5. Starano się sformułować w nim odpowiedzi na następujące pytania:

1. jak zbadać wpływ turystyki zagranicznej na wewnętrzną równowagę gospodarki? /rozdział 2/,
2. jak zbadać wpływ turystyki zagranicznej na równowagę zewnętrzną? /rozdział 3/,
3. jak ustalić w praktyce ekonomiczną i społeczną efektywność turystyki zagranicznej? /rozdział 4/,
4. jak ustalić sposoby i efektywność regulacji ruchu turystycznego? /rozdział 5/,
5. jak zbadać sposoby i efektywność regulacji zachowania się przedsiębiorstw w sferze turystyki zagranicznej? /rozdział 6/.

Każda z przygotowanych koncepcji realizacji zadań badawczych składa się z dwóch elementów. Pierwszym jest krótka charakterystyka problemu badawczego. Drugi element stanowią założenia metodyczne i organizacyjne.

Przy opracowywaniu koncepcji badań wzięto pod uwagę czynniki limitujące ich zakres i możliwe sposoby realizacji. Chodzi tu przede wszystkim o ograniczony czas /w praktyce 1,5 roku/ i ograniczone środki finansowe. Zmusza to do rezygnacji z czasochłonnych i kosztownych metod badawczych, jak na przykład badania ankietowe. Źródłem pierwotnych informacji ilościowych będą głównie zbiory ewidencyjne instytucji realizujących i kształtujących działalność turystyczną oraz ją rejestrujących. Źródłem informacji jakościowych będą wrywkowe sondaże, wywiady i konsultacje.

wykorzystana zostanie też obfita ostatnio publicystyka ujawniająca wiele nieoficjalnych i ukrytych aspektów wyjazdowej i przyjazdowej turystyki zagranicznej.

Szerokie i - jak sądzimy - ambitne zamierzenia badawcze przy ograniczonych środkach na ich realizację eksponują potrzebę ścisłej koordynacji podejmowanych prac z innymi ośrodkami badawczymi. Chodzi o możliwe duże ograniczenia nakładania się tematyki badań. Przywiązuje się do tego zagadnienia dużą wagę. Odpowiednie rozmowy już podjęto i będą one kontynuowane jeszcze w tym roku.

Istotne znaczenie przywiązuje się do studiów literaturowych. Wiele zagadnień objętych programem badań nie jest jeszcze dopracowanych w sensie koncepcyjnym. Z tych też względów prace badawcze oprócz zadań weryfikacyjnych muszą obejmować również element spekulatywny. Studia literaturowe powinny też dostarczyć materiałów porównawczych, zwłaszcza w zakresie wyników badań na d z ekonomicznymi i społecznymi aspektami turystyki zagranicznej w innych krajach.

Zamierza się zapewnić ścisłą koordynację i jednolite ukierunkowanie prac badawczych etapu II i III. Przesłankę i punkt wyjściowy takiej koordynacji stanowi niniejsze opracowanie. Sformułowanie zadań badawczych wynika ze względów merytorycznych i jest podporządkowane przyjętym hipotezom. Poszczególni członkowie zespołu uczestniczą jednocześnie w realizacji wielu zadań badawczych.

2. Wpływ turystyki zagranicznej na wewnętrzną równowagę gospodarki

2.1. Charakterystyka problemu

Przed realizowaną obecnie reformą gospodarczą stawia się cały szereg celów zarówno o charakterze społecznym jak i gospodarczym. "Podstawowe założenia reformy gospodarczej" określają, iż między innymi celem reformy jest ukształtowanie mechanizmu funkcjonowania gospodarki zwiększającego jej zdolność do zaspokajania potrzeb ludności, jak również stworzenie rozwiązań sprzyjających osiągnięciu i utrzymywaniu na stałe równowagi gospodarczej, ze szczególnym uwzględnieniem rynkowej i płatniczej^{1/}. Cele takie wynikają w głównej mierze z faktu, iż wdrażanie reformy gospodarczej zapoczątkowane zostało w warunkach załamania gospodarki i braku równowagi oraz będącego ich konsekwencją nasilenia presji inflacyjnej. Presja ta była i jest dodatkowo wzmocniona przez niekorzystną strukturę realizowanego programu inwestycyjnego oraz sytuację w bilansie płatniczym. Równocześnie przywrócenie równowagi w gospodarce, zwłaszcza równowagi rynkowej oraz ograniczenie skali inflacji jest podstawowym warunkiem zwiększenia motywacji oraz skuteczności działania mechanizmów ekonomicznych we wszystkich dziedzinach.

W procesie przywracania równowagi rynkowej szczególne znaczenie ma kształtowanie się właściwych relacji między dostawami towarów i usług rynkowych a strumieniem przychodów pieniężnych netto ludności oraz między przyrostem zasobów pieniężnych ludności a funduszem dyspozycyjnym. Mimo odnotowania w latach 1982-1986 pewnej poprawy nie nastąpiło jednak zrównoważenia funduszu nabywczego ludności przeznaczonego na zakupy towarów i usług z ich dostawami. Nadal utrzymywało się znaczne niezrównoważenie rynku artykułów przemysłowych, szczególnie w zakresie niektórych dóbr trwałego użytku, natomiast zbilansowanie popytu i podaży na artykuły

1985 wydatki urlopowo-wakacyjne, w zależności od wyboru określonej formy turystyki, kształtowały się w relacji do średnich wydatków badanych gospodarstw domowych /przyjętych jako 100%/ na następującym poziomie /w %/¹⁰/:

- wyjazdy indywidualne za granicę i wczasy zagraniczne	- 324,0
- wyjazdy zagraniczne organizowane przez zakłady pracy	- 321,8
- wczasy krajowe wykupione indywidualnie w państwowym przedsiębiorstwie turystycznym	- 285,5
- wczasy zorganizowane przez organizacje turystyczne	- 196,4
- wczasy w zakładowych ośrodkach wypoczynkowych /14 dni/	- 134,7
- wczasy w ośrodkach FWP	- 134,3
- wczasy namiotowe lub w przyczepie campingowej zorganizowane indywidualnie	- 127,2
- stałe obozy turystyczne, młodzieżowe	- 118,1
- wędrownie obozy turystyczne organizowane poprzez zakładowe organizacje turystyczne i inne	- 111,9
- wypoczynek we własnym domu letniskowym	- 93,5
- wyjazdy turystyczne do rodziny /znajomych/ na wsi	- 59,2
- wyjazdy turystyczne do rodziny /znajomych/ w mieście	- 52,0

Wyżej przedstawione względy wskazują, iż obroty turystyczne, a w tym turystyka zagraniczna, mogą w określonych warunkach, stanowić ważny czynnik oddziaływania na wewnętrzną równowagę gospodarczą. Istotne jest zatem zbadanie czy istnieją w kraju dostateczne przesłanki rozwoju turystyki zagranicznej, które są warunkiem niezbędnym praktycznego wykorzystania tej formy usług w równowazeniu rynku. Analiza tych przesłanek /czynników/ winna wskazać nie tylko na istnienie bądź nie istnienie możliwości rozwoju turystyki zagranicznej, lecz również odpowiedzieć na pytanie jaki jest ich wpływ na strukturę i tendencje występujące w sferze wyjazdów i przy-

jazdów zagranicznych.

Badając wyjazdową stronę turystyki zagranicznej, jako jedną z podstawowych przesłanek jej rozwoju wskazać należy powiększanie się czasu wolnego od pracy. W turystyce międzynarodowej, biorąc pod uwagę odległość, którą należy pokonać, ilość czasu wolnego niezbędnego dla jej uprawiania, musi być odpowiednio większa w porównaniu z turystyką krajową. Konieczne jest stąd zbadanie tendencji w kształtowaniu się czasu pracy, a ściślej mówiąc jego skracaniu. Należy tu wziąć pod uwagę następujące elementy:

- ilość godzin pracy w ciągu dnia,
- ilość godzin pracy w tygodniu,
- ilość godzin pracy w roku,
- ilość lat pracy w życiu, gdzie występują dwa podstawowe czynniki wpływające na skracanie się tego elementu:

a/ wydłużenie okresu kształcenia /dodatkowo pojawia się tutaj element dysponowania rokrocznie przez młodzież długimi stosunkowo okresami czasu wolnego, jakim są wakacje/,

b/ wydłużanie się przeciętnego okresu trwania życia - przy utrzymaniu się bądź obniżaniu wieku emerytalnego.

Poziom wydatków na zagraniczną turystykę wyjazdową łączy się także ściśle z istniejącymi warunkami ekonomicznymi. Konsumpcja turystyczna uzależniona jest od poziomu ekonomicznego kraju i im wyższy jest poziom dochodu narodowego, tym więcej mieszkańców wyjeżdża w celach turystycznych za granicę. Wynika to z faktu, że wielkość dochodu narodowego na głowę mieszkańca decyduje o wielkości jego indywidualnych dochodów, w ramach których znajduje się fundusz przeznaczony na wydatki związane z uprawianiem turystyki, co obrazuje schemat nr 1. Stąd w celu otrzymania obrazu wpływu warunków ekonomicznych jednostki na uprawianie przez nią turystyki zagranicznej konieczne jest przeprowadzenie badań dotyczących tego

Schemat 1

Miejsce budżetu turystycznego w całości dochodów i wydatków jednostki

Dochód indywidualny				
Dochód przeznaczony na wydatki niezbędne do życia		Dochód wydatkowany według upodobań		
Konsumpcja niezbędna i nieunikniona		Wydatki swobodne uzależnione od stopy życiowej, standardu życia, poziomu dochodu i cen		
		Rezerwy /oszczędności/	Konsumpcja swobodna	
			Konsumpcja turystyczna	Inna konsumpcja swobodna

Zródło: W. Hunziker: Le tourisme social. Berne: 1951 s.33.

problemu.

Istotną rolę w rozwoju turystyki zagranicznej odgrywają również przesłanki kulturalne. Jeżeli jako miernik poziomu kulturalnego przyjąć wykształcenie jednostki to można zaobserwować dodatnią korelację między stopniem wykształcenia a popytem na usługi turystyczne. Przeprowadzone w Polsce badania związków między poziomem rocznych wydatków na turystykę a poziomem wykształcenia głowy gospodarstwa domowego potwierdzają istotną rolę tego czynnika w kształtowaniu poziomu i struktury dóbr i usług turystycznych. W zależności od poziomu wykształcenia, wydatki na turystykę na osobę w relacji do wydatków gospodarstw osób z wykształceniem podstawowym /przyjętych jako 100/ kształtowały się w przypadku wykształ-

cenia zasadniczego zawodowego na poziomie 134,3, średniego - 218,5, wyższego - 323,5^{11/}. Sądzić należy, że podobny związek występuje również w odniesieniu do wyjazdów zagranicznych, chociaż proporcje powyższe mogą kształtować się na nieco odmiennym poziomie z uwagi na kwestię znajomości języków obcych /szczególnie przy wyjazdach indywidualnych/ i konieczność dysponowania własnymi dewizami przy wyjazdach do krajów o walucie wymienialnej /posiadanie konta dewizowego bądź odpowiednie wysokie dochody umożliwiające ich kupno na czarnym rynku/ itp. Konieczne jest zatem przeanalizowanie możliwości wpływu tych czynników modyfikujących.

Podobny wpływ na rozwój turystyki zagranicznej wywierają przesłanki społeczno-zawodowe. Wskazać tu należy na szybki wzrost ludności oraz równoległe zachodzące procesy urbanizacji, przejawiające się przenoszeniem ludności ze wsi do miast oraz wzrostem zatrudnienia poza rolnictwem. Jak wynika z badań Departamentu Badań Społecznych GUS udział wydatków na turystykę zagraniczną w rozchodach na turystykę ogółem w gospodarstwach pracowniczych wynosił 8,1% a chłopskich 4,9% /dane za 1982 r./ Oznacza to, że przy obserwowanym wzroście ludności miejskiej rosną globalne wydatki na turystykę zagraniczną. Powyższy wskaźnik abstrahuje jednak od poziomu wydatków na ten cel. Uwzględnienie tego elementu wskazuje na jeszcze większe dysproporcje między miastem a wsią, a także poszczególnymi grupami zawodowymi. Poniższe zestawienie obrazuje wyniki badań nad relacją rocznych wydatków na turystykę w gospodarstwach domowych niektórych grup społeczno-zawodowych w stosunku do przeciętnych wydatków na turystykę /w 1985 r./^{12/}

I. Gospodarstwa o wydatkach niższych niż przeciętne:

- rolników	/-/ 62%
- robotników niewykwalifikowanych	/-/ 46%
- robotników wykwalifikowanych	/-/ 40%

- emerytów i rencistów /-54%
- osób nie pracujących zawodowo /okresowo/ /-/ 27%
- studentów, uczniów szkół średnich /-/ 11%

II. Gospodarstwa o wydatkach wyższych niż przeciętne:

- urzędników i pracowników umysłowych /+/ 59%
- pracowników inżynieryjno-technicznych /+/ 46%
- nauczycieli /+/ 29%
- przedstawicieli wolnych zawodów /+/ 23%
- rzemieślników na własnym rozrachunku /+/ 14%
- przedstawicieli innych zawodów /+/ 10%

Wśród przesłanek społeczno-zawodowych wpływających na rozwój turystyki zagranicznej wskazać należy również na znaczne nasilenie nacieśniania kontaktów i współpracy międzynarodowej. Na przykład w latach 1681 - 1860 organizowano w świecie maksimum 5 kongresów rocznie. W 1900 r. liczba ta wzrosła do 100, a w 1967 oszacowano ją na poziomie około 3500^{13/}. Sprzyja to nie tylko niejako "przy okazji" zaspokajaniu określonych potrzeb turystycznych /zwiedzeniu muzeów, zabytków sztuki itp./, ale również budzi nowe potrzeby/ tzw. bakcył podróžowania/ i sprzyja nawiązywaniu prywatnych kontaktów , ułatwiających dalsze wyjazdy/ kwestia zaproszeń, o ile takowe są wymagane przy wyjazdach indywidualnych/.

Wśród innych czynników mogących kreować zapotrzebowanie na turystykę wyjazdową należałoby wymienić jeszcze przesłanki społeczno-psychologiczne/naśladownictwo, moda, chęć bycia zauważonym w danym ośrodku zagranicznym przez innych/. Do odbywania podróży zagranicznej pobudzają niejednokrotnie także motywy natury religijnej /np. pielgrzymki do Watykanu/. Ważną przyczyną, szczególnie w warunkach braków rynkowych w podaży niektórych artykułów konsumpcyjnych, może być również chęć dokonania zakupów tych towarów

dla zaspokojenia potrzeb własnych, a także dla dalszej ich odsprzedaży /w celu pokrycia poniesionych kosztów podróży lub w celach zarobkowych/. Należy wspomnieć również o tak istotnym czynniku jakim jest sytuacja polityczna, zarówno wewnętrzna jak i międzynarodowa. Turystyka może bowiem rozwijać się tylko w warunkach ustabilizowanej sytuacji politycznej.

Natomiast dla przyjazdowej strony turystyki zagranicznej, obok niektórych z wyżej wymienionych kraj^{wy}ach przesłanek oddziałujących również na popyt zagraniczny /sytuacja polityczna, rozwój współpracy międzynarodowej/, decydujące znaczenie odgrywają czynniki o charakterze podażowym, związane z recepcją turystów zagranicznych. Schemat nr 2 ujmuje te czynniki w sposób kompleksowy. Podaż określa między innymi możliwości /pojemność/ recepcyjne, a także wpływa na strukturę form turystyki przyjazdowej /ruch pobytowy, wycieczkowy, kwalifikowany i specjalny ruch turystyczny/. Poszczególne formy ruchu turystycznego z uwagi na różnice w charakterze ich popytu wywołują inne implikacje dla rynku wewnętrznego. Konieczne będzie stąd bliższe przyjrzenie się stronie podażowej i oszacowanie wpływów jaki wywiera ona na strukturę form turystyki przyjazdowej /wraz z efektami rynkowymi/. Należy zauważyć, że niektóre czynniki podażowe wpływają również na kształtowanie się wielkości popytu na turystykę wyjazdową. Chodzi tu głównie o taką działalność w sferze podaży jak: informacja, organizacja, pośrednictwo i usługi bankowe związane z przygotowaniem do wyjazdu i samym wyjazdem, przewozy turystyczne, zaopatrzenie w sprzęt, odzież turystyczną, pamiątki /prezenty/ czy działalność organizacyjną za granicą /np. zagraniczne delegatury "Orbisu" itp./ Ważne jest zatem oszacowanie wpływu tych elementów podaży na kształtowanie się wielkości popytu w sferze turystyki wyjazdowej.

Dotychczasowa analiza obejmowała podstawowe przesłanki decydujące o rozwoju turystyki zagranicznej, a zatem i o jej wpływie na równowagę wewnętrzną. Należałoby z kolei zastanowić się na ile w praktyce wpłynęły one na kształtowanie się wydatków ludności na turystykę zagraniczną i w jakim stopniu kształtowały przychody ludności. Innymi słowy, jakie były dotychczasowe efekty turystyki zagranicznej z punktu widzenia kształtowania równowagi rynkowej.

Analiza efektów turystyki zagranicznej zarówno po stronie wydatków jak i przychodów ludności jest dość trudna. Nie gromadzi się szczegółowych, w miarę dokładnych informacji o poziomie i strukturze wydatków i przychodów z tytułu turystyki zagranicznej, ^{tak w skali ogólnej,} jak i w ujęciu gospodarstw domowych. Wynika to nie tylko z braku prowadzenia odpowiednich badań statystycznych, ale również z trudności, a nieraz niemożności, dokładnego wyliczenia tych danych. Na przykład, jak oszacować przychody ludności związane z turystyką przyjazdową uzyskiwane z tytułu zatrudnienia w instytucjach zajmujących się recepcją turystów zagranicznych. Instytucje te z zasady obsługują również ruch krajowy. Trzeba zdawać sobie także sprawę, że turystyka wyjazdowa to nie tylko wydatek, a przyjazdowa przychód. Powszechne jest zjawisko przywozu przez turystów krajowych towarów bądź pieniędzy z zagranicy, co wpływa na obniżenie skali ich wydatków i zmniejsza popytowy wpływ turystyki wyjazdowej na równowagę wewnętrzną.

Analiza wpływu turystyki zagranicznej na równowagę wewnętrzną winna obejmować nie tylko jej wpływ na bilans przychodów i wydatków ludności ale także rzeczowy aspekt tego zagadnienia. Turystyka zagraniczna wpływa bowiem nie tylko na kształtowanie wydatków i przychodów ludności ale również, poprzez zakup towarów na rynku wewnętrznym celem ich konsumpcji bądź wywozu i przywóz towarów

z zagranicy w celu ich konsumpcji bądź sprzedaży, na kształtowanie się rzeczowej struktury podaży /poprzez jej zubażanie lub wzbogacanie/ na rynku krajowym /jego segmentach/ wraz z wszelkimi tego dla równowagi rynkowej konsekwencjami. Na podstawie szacunków opracowanych przez Główny Urząd Cei /brak jest danych statystycznych przedstawiających ściśle rozmiary tego zjawiska/ dla końca lat siedemdziesiątych stwierdzono, że import niehandlowy w stosunku do importu planowanego towarów rynkowych sięgał 40%/ w przypadku odzieży i wyrobów dziewiarskich oceniano, że import prywatny ^{Wyż-}przeżył ~~przeżył~~ ^{szła} wartościowo planowy/. Przy czym przywóz towarów przez podróżnych nie jest zjawiskiem specyficznym dla Polski, gdyż występuje ono wszędzie, nawet w krajach najbardziej rozwiniętych /tak np. w Anglii turystyczne zakupy towarów przez ludność szacowane są na 23% importu rynkowego/^{14/}. Oznacza to, że analiza tego zjawiska posiada istotne znaczenie dla oceny wpływu turystyki zagranicznej na równowagę wewnętrzną, szczególnie w sytuacji występujących ograniczeń i braków w podaży rynkowej. Analiza taka stanowić może istotną podstawę dla kształtowania dalszej polityki cen tych wyrobów jak i polityki celnej.

Dość istotnym, w warunkach polskich, elementem mającym duże znaczenie dla określenia siły związków między turystyką zagraniczną, a ściślej mówiąc turystyką wyjazdową, a rynkiem wewnętrznym są "turystyczne" wyjazdy zarobkowe. Wiele osób, pod pozorem wyjazdów turystycznych, wyjeżdża za granicę w celu podjęcia pracy zarobkowej. Wiąże się to z zaoszczędzeniem pewnej ilości dewiz i przywozem ich do kraju, co wywołać może określone konsekwencje dla równowagi zarówno pieniężnej /kreowanie dodatkowego popytu przez środki pieniężne nie mające pokrycia w wytwórczości krajowej/ jak i towarowej /przesunięcia w strukturze towarowej popytu, poprzez zaspokojenie jego części przez zakup za dewizy ,np. w Pewexie - i skierowanie

większych środków złotych na inne segmenty rynku zaopatrywane przez produkcję krajową/ na rynku wewnętrznym. Duże znaczenie zagodzą^{ce} powyższe zjawiska posiada tutaj skala oszczędności /tworzenie kont dewizowych/. Konieczne jest zatem oszacowanie powyższych aspektów analizowanego zjawiska.

1.2. Założenia metodyczne i organizacyjne badań

Przedstawiona charakterystyka zagranicznego ruchu turystycznego i jego różnorodnych związków z wewnętrzną równowagą gospodarki unacznia skalę trudności jako napotykać musi każda próba rachunkowego odzwierciedlenia tych zjawisk. Pośrednim tego dowodem może być statystyka GUS, z której ze statystyki dochodu narodowego można uzyskać jedynie fragmentaryczne dane o wielkości środków finansowych przeznaczanych z dochodu narodowego na rozwój konsumpcji turystycznej^{15/}. Również, z uwagi na przyjęte zasady i kryteria klasyfikacji poszczególnych rodzajów spożycia, szacowana przez GUS wielkość konsumpcji turystycznej obejmuje tylko niewielki fragment rzeczywistego spożycia dóbr i usług związanego z uczestnictwem w turystyce. Fragmentarycznym źródłem informacji o spożyciu turystycznym są również dane GUS obrazujące wielkość i strukturę sprzedaży detalicznej towarów oraz sprzedaży usług. Przy czym w odniesieniu do stanowiącej przedmiot prowadzonych rozważań turystyki zagranicznej tylko ta ostatnia pozycja /tj. sprzedaż usług/ zawiera wyodrębnienie takiego elementu świadczeń, jakim są wycieczki zagraniczne. Publikowane są również dane ilościowe o wielkości zagranicznego ruchu turystycznego, nie podaje się jednak żadnych informacji o ekonomicznych skutkach tego ruchu.

Prowadzone przez GUS badania budżetów rodzinnych także, w ich obecnych założeniach metodologicznych, nie pozwalają na uzyskanie danych o stopniu zaspokojenia potrzeb turystycznych poszczególnych grup ludności. Stosowane w badaniu budżetów rodzinnych przekroje badań są niewystarczające dla potrzeb badania konsumpcji turystycz-

nej - nie uwzględniają bardzo istotnych dla badań tego ruchu przekrojów, w tym głównie stopnia aktywności turystycznej danej rodziny, poziomu wykształcenia i wieku głowy gospodarstwa, miejsca zamieszkania.

Najwięcej informacji dostarczają, jak dotąd, badania organizowane specjalnie z myślą o uzyskaniu informacji dotyczących ruchu turystycznego, chociaż i tutaj problematyka turystyki zagranicznej stanowiła tylko margines prowadzonych badań. Wskazać tu można na ogólnopolskie badania ankietowe "Turystyka 83" i "Turystyka 85" przeprowadzone przez Instytut Turystyki.

Biorąc pod uwagę powyższą charakterystykę źródeł informacji i przy jednoczesnym braku możliwości przeprowadzenia specjalnych - dla potrzeb niniejszego problemu - badań ankietowych, zasadniczy nacisk w zbieraniu informacji dotyczących rozmiarów i kierunków wydatków na turystykę zagraniczną oraz tendencji w tej mierze położony zostanie na wykorzystanie wyników dotyczących zrealizowanych badań specjalnych, jak również konsultacje w tej mierze z organizacjami prowadzącymi tego typu badania /Instytut Turystyki, Zakład Prawnych i Ekonomicznych Zagadnień Turystyki SGPiS/.

Jeszcze trudniejszym problemem jest otrzymanie liczbowego obrazu efektów obrotu niehandlowego /wywóz i przywóz towarów przez turystów/. Sprawozdawczość Głównego Urzędu Cez, będącego jak dotąd najpełniejszym źródłem informacji w tej mierze, nie obejmuje całości tego obrotu, a ponadto ujmuje łącznie obrót turystyczny i paczkowy. Mimo tych wad stanowić będzie ona podstawowe źródło informacji, Uzupełniając, jako źródła korygujące, posłużą badania sondażowe przeprowadzone w przedsiębiorstwach prowadzących skup towarów zagranicznych, a także sprzedaż towarów krajowych dla turystów przyjeżdżających do Polski /np. Cepelia/. Z góry należy jednak założyć, że informacje w tym zakresie cechować się będą określonym stopniem niedokładności. Będą to często dane przybliżone

wyszacowane.

"Dane dotyczące" turystycznej" emigracji zarobkowej są również trudne do uchwycenia. Wyjazdy "w odwiedziny" do znajomych czy rodziny za granicę połączone są często z podejmowaniem pracy zarobkowej, co nie znajduje jednak odzwierciedlenia w składanych wnioskach paszportowych, jak również w oficjalnych statystykach. Stąd powstaje konieczność dokonania szacunku skali zjawisk w oparciu o informacje uzyskane z Biura Paszportowego MSW, niektórych ambasad, a także w oparciu o analizę publicystyki.

Przypisy

1. Reforma gospodarcza. Propozycje, tendencje, kierunki dyskusji. Warszawa: PWE 1981 s.16-18
2. A.Kornak, M.Montygierd - Żyba: Ekonomia turystyki. Warszawa - - Wrocław: PWN 1985 s.296.
3. R.Peretiatkowiez: Specyfika rynku turystycznego. Koszalin: 1979 s.3-25.
4. Por. S.Wodejko: Czynniki wpływające na rozwój turystyki międzynarodowej. Ruch Turystyczny - Monografie. Warszawa: SGPiS 1975 s.13. Zob. też: M.Troisi: Ekonomiczna teoria turystyki i renty turystycznej. Warszawa: AWP 1966.
5. Zob. S.Bosiacki: Konsumpcja dóbr i usług turystycznych w gospodarstwach domowych. Warszawa: Instytut Turystyki 1987 s.40.
6. C.Clark: The Conditions of Economic Progress. London: 1957 s.490 i in.
7. Zob. K.Krapf: La consommation touristique. Aix-en - Provence 1964 s.94.
8. S.Wodejko: op.cit. s.15.

9. Etude sur l' incidence économique du tourisme sur les économies nationales et le commerce international. UIOOT 1965 dok. C/19/K/6 s.10.
10. S.Bosiacki, R.Berlińska-Dzikowska, M.Majewska-Śliwa: Wyjasdy turystyczne ludności Polski w 1985 roku oraz wydatki z nimi związane. Poznań: Instytut Turystyki 1986 /masz./ s.40-42.
11. S.Bosiacki: op.cit. s.174.
12. S.Bosiacki: op.cit. s.178.
13. Zob. M.Peters: International Tourism. The Economic and Development of the International Tourist Trade. London: 1969 s.91;
A.Alkjaer, J.Eriksen: Lokalizacja i skutki gospodarcze kongresów międzynarodowych. Ruch Turystyczny 1969 nr 7 s.102.
14. Zob. B.Wojciechowski: Handel zagraniczny a dochód narodowy Polski. Warszawa: PWE 1977 s.209.
15. Szczegółową analizę przydatności różnego rodzaju źródeł informacji do badania rynku turystycznego w Polsce zawiera praca S. Bosiackiego op.cit. rozdz. II.

tycznej z saldem pozostałych pozycji ujmowanych na bieżącym rachunku bilansu płatniczego. Stąd zachodzi potrzeba skupienia uwagi w opracowaniu również i na tym zagadnieniu.

3.2. Założenia metodyczne i organizacyjne

W literaturze krajowej brak jest teoretycznego ujęcia wpływu turystyki zagranicznej na równowagę zewnętrzną. Opracowanie takiego ujęcia dokonane zostanie w oparciu o - poparte równolegle prowadzonymi badaniami empirycznymi - studia literatury krajowej i zagranicznej z zakresu:

- teorii i polityki kształtowania bilansu płatniczego
- teorii państwowej polityki gospodarczej
- ekonomiki turystyki

Przeprowadzenie badań empirycznych wymaga zebrania szerokiego materiału faktograficznego w przeważającej mierze w zasadzie nieosiągalnego w powszechnie dostępnych publikacjach statystycznych. Stąd zebranie tego materiału nie jest możliwe bez przeprowadzenia konsultacji i dotarcia do źródeł informacji dostępnych w organach centralnych i innych instytucjach polityki gospodarczej państwa i kontroli obrotów z zagranicą. Zamierza się przede wszystkim prowadzić konsultacje i uzyskać informacje na tematy związane z:

- kształtowania i struktury bilansu płatniczego w Departamencie Zagranicznym oraz Departamencie Analiz i Prognoz Ekonomicznych Narodowego Banku Polskiego
- polityki traktatowej i dwustronnego bilansowania obrotów w Departamencie Polityki Handlowej Ministerstwa Współpracy z Zagranicą
- eksportu siły roboczej i "niewidzialnych" transferów dewizowych w Biurze Paszportowym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych
- rozmiarów i struktury zasobów dewiz na indywidualnych kontach

dewizowych oraz wpłat i wypłat z tych rachunków w Banku Polska Kasa Opieki S.A. i innych bankach dewizowych.

Równolegle zamierza się nawiązać bliższą współpracę z innymi krajowymi ośrodkami naukowymi zajmującymi się problematyką polityki kształtowania równowagi zewnętrznej i wymianę z zagranicą a zwłaszcza z Zakładem Finansów Zagranicznych Instytutu Finansów. Należy dodać, że w kraju prowadzone były badania i istnieją opracowania m.in. z zakresu nielegalnego eksportu siły roboczej oraz nielegalnego obrotu dewizowego.

Warto zaznaczyć, że do tej pory część danych dotyczących bilansu płatniczego jest poufna i stąd może zaistnieć potrzeba objęcia przynajmniej części opracowania klauzulą poufności. Biorąc pod uwagę statutowe zobowiązania Polski z tytułu członkostwa w Międzynarodowym Funduszu Walutowym sytuacja ta może jednak w najbliższym okresie ulec zmianie.

4. Analiza ekonomicznej i społecznej efektywności turystyki zagranicznej

Przed zamierzonymi badaniami ekonomicznej i społecznej efektywności turystyki zagranicznej stawia się dwa cele. Pierwszym z nich jest próba zmierzania nakładów i efektów w ujęciu ekonomicznym i społecznym. Drugim celem jest analiza stosowanych i możliwych do zastosowania metod pomiaru /cel metodyczny/ pod względem ich poprawności i możliwości praktycznego wykorzystania, zwłaszcza w warunkach regulacji rynkowej.

Problemy metodyczne związane z tymi badaniami nie będą tu szerzej charakteryzowane. Ich obszernie omówienie przedstawiono w rozdziałach 4 i 5 pierwszej części tego opracowania.

Zgodnie z przyjętym rozróżnieniem /por. rozdz. 3 punkt 2 części I analiza będzie dotyczyć odrębnie efektywności ekonomicznej i społecznej turystyki zagranicznej.

4.1. Badanie efektywności ekonomicznej

Efektywności ekonomiczne zagranicznej turystyki przyjazdowej i wyjazdowej można rozpatrywać z punktu widzenia makro i mikro. W pierwszym przypadku ujmowane są nakłady, jakie ponosi gospodarka i społeczeństwo jako całość oraz osiągnięte globalne efekty. W drugim przypadku nakłady i efekty ujmowane są z punktu widzenia określonego podmiotu - turysty, gospodarstwa domowego, czy przedsiębiorstwa działającego w sferze turystyki zagranicznej.

Badania na szczeblu makro były prowadzone przed reformą gospodarczą, w warunkach odmiennego od obecnego systemu ekonomiczno-finansowego wymiany z zagranicą /zob. np. W. Wasilewski, Metodologia oceny ekonomicznej efektywności turystyki zagranicznej, "Studia Finansowe" 1975, nr 20/. Podejmowano je też w latach osiemdziesiątych /zob. M. Nalazek, Ceny i efektywność ekonomiczna w zagranicznej turystyce przyjazdowej z II obszaru płatniczego, symbol R-39, Instytut Turystyki, Warszawa 1984, maszynopis/.

Jest ciekawe, że zarówno w analizach sprzed reformy, jak i w tych wykonanych w okresie reformowania gospodarki wskazuje się na trudności, niedokładności i brak wiarygodności w ocenie efektywności turystyki zagranicznej. Część z tych mankamentów można przypisać specyficznym cechom samego przedmiotu badania /zob. rozdział II pierwszej części tego opracowania/. Wiele z nich związanych jest jednak ze sposobem regulacji występowania ich mimo ~~dokładnej~~ ^{dokonaanej} zmiany systemu regulacji wymiany z zagranicą świadcząby na korzyść wysuniętej tezy o niemożliwości rozwiązania problemów efektywności turystyki zagranicznej w ramach regulacji nakazowej i parametrycznej.

W zamierzonych badaniach przewiduje się poddanie tego zagadnienia jeszcze jednemu przeglądowi. Stwierdzenie podobnych mankamentów będzie upoważniało do przesunięcia uwagi z badań empirycznych na studia koncepcyjne, dotyczące metod pomiaru efektywności w warunkach regulacji rynkowej.

Zamierza się dokonać także porównania efektywności turystyki zagranicznej/przed wszystkim zagranicznej turystyki przyjazdowej, traktowanej jako eksport usług/z efektywnością eksportu innych gałęzi gospodarki. Narzuca to określoną metodykę badania efektywności. W praktyce stosuje się tu wskaźnik WP. On też będzie podstawą porównań.

Zespół badawczy nie jest w stanie i nie zamierza prowadzić badań efektywności eksportu innych gałęzi gospodarki. Badania takie realizują już od wielu lat Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego. Konieczne więc będzie nawiązanie kontaktów z odpowiednimi zakładami tego Instytutu. Podstawowe dane dotyczące efektywności polskiego eksportu zamieszczane są w corocznych, poufnych raportach: "Polski handel zagraniczny" oraz "Raport o systemie kierowania handlem zagranicznym Polski".

Wskazane wydaje się również nawiązanie współpracy z Zakładem Efektywności Handlu Zagranicznego IKC HZ w zakresie badań nad metodyką pomiaru efektywności w wymianie gospodarczej z zagranicą. Sprawami tymi zajmuje się również Zakład Finansów Handlu Zagranicznego Instytutu

Finansów.

Szczebel mikro nie był właściwie przedmiotem szerszych zainteresowań badaczy zajmujących się efektywnością ekonomiczną turystyki zagranicznej. Dotyczy to zarówno indywidualnych turystów, jak i przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej. Można przypuszczać, że kalkulacja ekonomiczna stanowi istotną przesłankę decyzji podejmowanych zwłaszcza przez polskich turystów wyjeżdżających za granicę. Ze względu jednak na "delikatny" charakter tego zagadnienia i zrozumiałą niechęć zainteresowanych do ujawniania swych motywacji można jedynie spekulować na temat rachunku ekonomicznego dokonywanego przez indywidualnych turystów.

Bardzo ważnym obszarem badań staje się, w związku z reformą efektywność przedsiębiorstw. Zespół badawczy zamierza dokonać analizy efektywności wybranych przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej - rozważane są PP"orbis", WPT"Przemysław", PZB i inne. Metodyka badań zostanie opracowana w oparciu na koncepcje przedstawione w rozdziałach 4 i 5 pierwszej części tego opracowania.

Interesujące będzie dokonanie porównań efektywności przedsiębiorstw turystycznych z efektywnością eksportujących przedsiębiorstw przemysłu przetwórczego. Dane takie w odniesieniu do 1000 największych przedsiębiorstw eksportujących gromadzi GUS. Analizy efektywności przedsiębiorstw eksportujących wykonywane są też w Instytucie Konjunktury i Cen.

W przyszłości będzie można dokonać analiz porównawczych strategii stosowanych przez przedsiębiorstwa działające w sferze turystyki zagranicznej ze strategiami innych przedsiębiorstw. Program badań strategii przedsiębiorstw eksportujących, w którym uczestniczą niektórzy członkowie tego zespołu, jest przygotowane przez Instytut Gospodarki Światowej SGPiS.

Dotychczasowe doświadczenia członków zespołu w zakresie badania efektywności przedsiębiorstw w handlu zagranicznym wskazują na trudności

ci wynikające z nieprzystosowania do tego celu systemów ewidencyjnych przedsiębiorstw. Zagadnienie to powinno stać się osobnym przedmiotem analizy w odniesieniu do przedsiębiorstw turystycznych. Bez odpowiedniego systemu ewidencji kosztów i efektów nie jest możliwe oparcie decyzji przedsiębiorstw na rachunku ekonomicznym, a tym samym podważana jest podstawa regulacji rynkowej.

Należy zwrócić uwagę że część danych dotyczących efektywności handlu zagranicznego ma charakter poufny /ze względu na stosowanie rozliczeń wyrównawczych/. Również informacje dotyczące przedsiębiorstw stanowią ich tajemnicę gospodarczą. Opracowanie dotyczące efektywności /a przy najmniej jego część/ będzie miało w związku z tym charakter pracy poufnej.

4.2. Badanie efektywności społecznej

Badanie efektywności społecznej zagranicznej turystyki przyjazdowej i wyjazdowej będzie polegało na jakościowej ocenie korzyści i strat z nią związanych. Ustalenie korzyści odbędzie się na podstawie studiów literatury /desk research/ i uzyskanych wypowiedzi ekspertów. Nie mamy możliwości przeprowadzenia badań ankietowych, które mogły ujawnić takie korzyści.

Zagadnienie społecznych kosztów turystyki zagranicznej może być obiektem innych ujęć, przedstawione przez pryzmat zjawisk kła patologicznych. Proponowany niżej program badawczy obejmie nie tylko zjawiska o patologicznym /nie zawsze jak się nieraz potocznie sądzi, marginalnym/ charakterze - w ścisłym tego słowa znaczeniu. Prócz różnego rodzaju zachowań powodujących przekroczenia norm karno-prawnych administracyjnych itd., podjęta zostanie próba skonstruowania typologii takich zjawisk/notorycznych zachowań, zdarzeń/, które w jakikolwiek sposób negatywnie wpływają na funkcjonowanie społeczeństwa.

Jako zagadnienie pochodne, wynikające z ogólnego ujęcia zakresu tematycznego zamierzonych badań, należałoby również podjąć próbę ty-

patologicznego przedstawienia zjawisk pozostających w związku z turystyką zagraniczną, które także mają notoryczny charakter, ale są albo indyferentne albo pozytywne. Zostanie to dokonane według identycznego jak dla zjawisk negatywnych punktu odniesienia, czyli ze względu na ich wpływ na życie społeczne.

Jeżeli chodzi o klasyfikację zjawisk patologicznych w ścisłym rozumieniu tego terminu, to zostanie ona skonstruowana na podstawie analizy obowiązującego w okresie jej sporządzania materiału normatywnego. Wspomniana analiza będzie wykonana metodami dogmatycznej egzegezy, w ujęciu gałęziowym różnych dziedzin prawa.

W ramach karnej gałęzi polskiego systemu prawa przedstawione zostaną podstawowe typy ^{przestępstw} ~~przestępstw~~ i wykroczeń, które z punktu widzenia znamion kwalifikujących określone zachowanie człowieka jako zakazane i zagrożone karą, mogą być popełniane przez turystów. Odrębne rozważania obejmą przekroczenia prawa dewizowego oraz regulacji podatkowej, wypełniające znamiona czynów zabronionych ujętych w Ustawie karno-skarbowej.

Podobna klasyfikacja zostanie opracowana na podstawie wykładni norm administracyjnych i cywilno-prawnych, w tym ostatnim przypadku ze szczególnym uwzględnieniem czynności prawnych dokonywanych przez turystów w sposób odbiegający od modelu normatywnego zawartego w przepisach Kodeksu Cywilnego.

Osobnego potraktowania w proponowanym ujęciu egzegezy gałęziowej wymagają normy prawa międzynarodowego publicznego przede wszystkim takie ich część, która w skutek zawartych przez Polskę umów z innymi państwami, obejmuje obowiązki PRL w zakresie przeciwdziałania patologicznym zjawiskom ruchu turystycznego skali międzynarodowej. W szczególności analizie poddane zostaną normy wynikające z międzynarodowych umów ekstradycyjnych, o wzajemnym udzielaniu przez państwo pomocy prawnej oraz o ściganiu czynów przestępnych w skali międzynarodowej.

Dogmatyczne ustalenia typologiczne i klasyfikacyjne, dotyczące kosztów i efektów społecznych turystyki zagranicznej zostaną zwery-

fikowane empirycznie w dwóch etapach:

1/Pierwszy etap weryfikacji będzie polegał na zbadaniu częstości występowania zjawisk patologicznych. W założeniu powinno to być dokonane na podstawie badania orzecznictwa sądowego i praktyki polskich organów państwowych, które w zakresie swoich kompetencji stykają się z przekroczeniami prawa. Poza orzecznictwem sądów powszechnych i szczególnych, trzeba więc m.in. zbadać praktykę organów: Prokuratury, Ministra Finansów, Głównego Urzędu Cel, oraz organów podległych Ministrowi Spraw Wewnętrznych.

Tego rodzaju weryfikacja pozwoli ocenić znaczenie praktyczne dokonanej wcześniej typologii.

2/Drugi etap weryfikacji będzie zmierzał do uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy obok zjawisk stypizowanych w wyniku analizy dogmatycznej ~~występują~~ występują również inne pominięte w tej analizie zachowania bądź zdarzenia, w których występowania nie da się przewidzieć wobec odpowiednich instytucji normatywnych lub co do których odnoszą się normy postępowania ustalone drogą wykładni obowiązujących przepisów metodami wnioskowań przez analogię.

W tym samym etapie weryfikacji proponuje się przeprowadzenie badań metodą ankietową albo wywiadów, którego celem będzie ustalenie jakie zjawiska wiązane są w świadomości społeczeństwa z turystyką zagraniczną i są oceniane jako pozytywne bądź negatywne. Wprawdzie proponowana metoda badawcza, zaczerpnięta z nauk socjologicznych jest zwykle wykorzystywana do określenia prawidłowości statystycznych i do formułowania też na temat sposobu funkcjonowania społeczeństwa - np.in. wzorców zachowań ocen podzielanych przez grupy społeczne itd. - lecz w przypadku projektowanych badań będzie nieco inaczej. Ściśle rzecz biorąc metoda ma być wykorzystana do ustalenia czy istnieją takie zjawiska patologiczne, które "umykają" uwadze ustawodawcy albo są przezeń lekceważone, a nie za jaką częstością mogą one występować.

Badania technikami socjologicznymi, anonimowe w założeniu, będą przeprowadzone nie wśród respondentów przypadowo wylosowanych lecz wśród osób pracujących w organach ochrony prawnej.

Wyniki zamierzonych badań zostaną poddane analizie porównawczej, zakończonej wynikającymi z niej wnioskami.

Badanie zjawisk towarzyszących turystyce zagranicznej, zarówno pozytywnych jak i negatywnych, obejmuje wyjątkowo szeroki krąg zagadnień. Dlatego też kolejna część opracowania stanowić będzie próbę ich usystematyzowania na podstawie wcześniejszych dokonanych ustaleń. Kryterium systematycznego opisu stanowić będą:

- związek występujących skutków i efektów społecznych turystyki zagranicznej z przynależnością państwową podmiotów, które takie skutki swoim zachowaniem się wywołują bądź są ich oddziaływaniu poddawane.

W pierwszej kolejności kryterium stanowić będzie podział na turystów: obywateli polskich oraz osoby fizyczne - turystów o innej przynależności państwowej. W razie występowania związku między określoną przynależnością państwową a zdarzeniami na miarę skutków społecznych turystyki, zostanie to uwidocznione w drugiej z wymienionych grup osobowych w sposób odrębny:

- miejsce występowania towarzyszących turystyce ujemnych zjawisk z podstawowym podziałem: terytorium PRL - inne państwa. W razie konieczności, przewiduje się dokonanie dalszych podziałów w grupie: obszar terytorialny innych państw na:

- państwa socjalistyczne i kapitalistyczne, albo
- indywidualne państwa - grupy państw.

Dla uściślenia przedmiotu zamierzonej systematyki należy dodać, iż nie będą w jej ramach rozpatrywane zjawiska towarzyszące turystyce zagranicznej obywateli państw obcych poza terytorium Polski

Ustalone zależności posłużą do sformułowania wniosków bądź tez odnoszących się do społecznych skutków i efektów turystyki zagranicznej

Ostatnia część opracowania poświęconego zagadnieniu społecznych kosztów i efektów turystyki zagranicznej obejmie szczegółowe rozważania na temat wybranych zjawisk przedstawionych wcześniej. Zostaną w niej omówione również kwestie wiążące się z polityką społeczną i prewencją zjawisk negatywnych.

5. Analiza efektywności regulacji ruchu turystycznego

Badania będą dotyczyły metod regulacji zachowań indywidualnych turystów - obcokrajowców przyjeżdżających do Polski oraz obywateli polskich wyjeżdżających za granicę w celach turystycznych. Badaniami zostaną objęte następujące, główne grupy narzędzi regulacji:

- polityka cen usług turystycznych,
- polityka kursowa i dewizowa,
- polityka celna,
- instrumenty prawne oraz polityka paszportowa i wizowa.

Zostaną prześledzone zmiany zachodzące w tych metodach regulacji, zwłaszcza w okresie po wprowadzeniu reformy gospodarczej. Podejmie się też próba oceny efektywności stosowanych metod.

5.1. Polityka cen usług w sferze turystyki zagranicznej

Istnienie kategorii ceny zakłada możliwość, a niekiedy nawet konieczność odchyleń cen od wartości. Polityka cen polega na wykorzystaniu tych odchyleń i na planowym dokonywaniu zmian cen dla osiągnięcia celów społecznych i gospodarczych. /M. Pohorille, Model konsumpcji w ustroju socjalistycznym, PWE, Warszawa 1971, s.188/. Stanowi ona jeden z zasadniczych instrumentów polityki ekonomicznej państwa socjalistycznego. Ustalając określony poziom cen wewnętrznych wpływając na wzajemne relacje między cenami różnych produktów i usług państwo kieruje się zarówno przesłankami ekonomicznymi, jak i preferencjami ogólnospołecznymi. Tak prowadzona polityka cen służy realizacji następujących głównych zadań:

- zaspokajaniu ogólnospołecznych interesów spożycia.

- oddziaływaniu na wzrost produkcji i wydajności pracy,
- dostarczeniu państwu niezbędnych środków pieniężnych,
- zapewnieniu przedsiębiorstwom dochodów, niezbędnych dla ich prawidłowej działalności,
- utrzymaniu ogólnej równowagi rynkowej oraz równowagi na poszczególnych segmentach rynku.

Polityka cen usług w sferze turystyki zagranicznej jest częścią ogólnej polityki cen prowadzonej w kraju. Jej rola polega na współudziale - w realizacji - w mniejszym lub większym zakresie - wyżej zarysowanych zadań. Zakres tego współdziałania jest w obecnej sytuacji dość mocno ograniczony, z uwagi na niski, sięgający 2,3% /1985 r./ udział wydatków na sport, turystykę i wypoczynek w ogólnym spożyciu przez ludność dóbr materialnych i usług niematerialnych, a w wydatkach z dochodów osobistych ludności sięgający tylko 1,3%.

Do podstawowych czynników kształtujących politykę cen usług turystycznych zaliczyć można:

- preferencje społeczne w zakresie struktury konsumpcji,
- poziom kosztów produkcji towarów i usług konsumpcyjnych w kraju i za granicą,
- wielkość podaży w konfrontacji z rzeczywistą i potencjalną siłą nabywczą ludności,
- rzeczywista i zamierzona struktura konsumpcji indywidualnej,
- stopień rozeznania rynku.

Oprócz powyższych czynników, które winny stanowić punkt wyjścia dla określenia polityki cen, istotny wpływ na praktyczną realizację tej polityki wywierają również:

- doraźna sytuacja gospodarcza i płatnicza kraju,
- rozbieżność interesów usługodawcy i konsumenta,
- niedoskonałość metod sporządzania planów społeczno-gospodarczych rozwoju kraju.

Analiza centralnej polityki cen usług w sferze turystyki zagranicznej objąć musi wszystkie wymienione wyżej czynniki i ich wpływ na jej kształtowanie /w odniesieniu do turystów krajowych i zagranicznych/. W nowych warunkach funkcjonowania rynku wprowadzanych reformą gospodarczą stworzone również przesłanki do prowadzenia samodzielnej polityki cen przez podmioty gospodarcze zajmujące się zawodowo obsługą zagranicznego ruchu turystycznego. Zbadania wymaga stąd zakres ich samodzielności w sferze kształtowania polityki cen usług z zakresu turystyki zagranicznej. Badaniami należy też objąć stosowane przez nie instrumenty samodzielnej polityki cen i zakres ich stosowania /np. rabaty, sezonowe zróżnicowanie opłat itp./ Ważne jest także uzyskanie rozeznania co do stosowanych przez poszczególne podmioty środków tworzących podstawę i wspierających prowadzenie własnej polityki cen /badanie zagranicznych rynków turystycznych, oddziaływanie reklamowe na rynek itp./ Posiadają one niebagatelne znaczenie dla prawidłowego i efektywnego jej kształtowania.

Przedmiotem badań powinny stać się również metody kalkulacji cen w przedsiębiorstwach obsługujących ruch turystyczny. Wiąże się z tym analiza sposobów ewidencji kosztów i wyników w tych przedsiębiorstwach.

Badania polityki cenowej przedsiębiorstw zamierza się wykonać na przykładzie kilku z nich. W grę wchodzi: PP "Orbis", WPT "Przemysław" jako przedstawiciel przedsiębiorstw terenowych, PZB lub PLL Lot - świadczące usługi transportowe oraz przedsiębiorstwo obsługujące turystykę wyspecjalizowaną - np. ^ełowicką.

5.2. Polityka kursu walutowego i polityka dewizowa

Opracowanie powyższego tematu obejmować będzie dwie następujące grupy zagadnień:

a/ teoretyczne ujęcie roli kursu walutowego jako instrumentu regulacji wymiany turystycznej i jego powiązanie z innymi instrumentami po-

lityki dewizowej

b/ diagnozę stanu faktycznego w wymienionym wyżej zakresie w praktyce polskiej lat 80-tych.

Celem analizy teoretycznej będzie próba odpowiedzi na pytanie w jakich warunkach i w jakim stopniu kurs walutowy może być traktowany jako instrument sterowania stosunkowo wąską sferą obrotów z zagranicą jaką stanowi wymiana turystyczna. Próba odpowiedzi na to pytanie wymagać będzie w pierwszym rzędzie identyfikacji przynajmniej głównych czynników, które decydują o równowadze względnie braku równowagi w wymianie turystycznej. Chodzi tutaj o wyszczególnienie cech wyróżniających wymianę turystyczną spośród innych sfer wymiany z zagranicą a szczególnie o uchwycenie różnic między determinantami salda wymiany turystycznej i wymiany handlowej. Determinanty te muszą być bowiem brane pod uwagę w kierowaniu analizowaną sferą wymiany i mogą decydować o zróżnicowaniu sposobu oddziaływania na tę sferę w stosunku do sposobu oddziaływania na inne rodzaje obrotów z zagranicą.

Możliwość wykorzystania kursu walutowego w celu oddziaływania na równowagę zewnętrzną a w tym w celu kształtowania wymiany turystycznej zależy przede wszystkim od cenowej i dochodowej elastyczności popytu na import /w tym elastyczności wydatków turystycznych/ i elastyczności popytu na eksport /w tym elastyczności wpływów z turystyki/. Tego rodzaju elastyczność zależy wprawdzie w dużym stopniu od atrybutów przedmiotu wymiany, ale wpływ na nią posiada również organizacja systemu zarządzania wymianą z zagranicą. Sposób funkcjonowania tego systemu pociąga bowiem za sobą różny stopień obojętności względnie aktywności zmian kursu wobec określonych sfer wymiany. Przy założeniu wysokiej skuteczności polityki kursowej we wszystkich sferach wymiany powstaje problem związany z koniecznością odpowiedzi na pytanie czy i ewentualnie przy jakich założeniach walutowy kurs równowagi obrotów

handlowych czy obrotów bieżących może być utożsamiany z kursem równowagi wymiany turystycznej z zagranicą. Analiza tego zagadnienia wymaga rozwinięcia rozważań poprzez uwzględnienie dwóch zasadniczych kwestii, tj.

- stopnia wymienialności waluty krajowej na waluty zagraniczne
- formuły /metody/ ustalania oficjalnego kursu walutowego.

Na tym tle rozważane być muszą dalsze zagadnienia z zakresu polityki kursu walutowego a więc problemy jednolitości różnicowania kursu jego okresowej stałości i elastyczności.

W kontekście zarysowanej wyżej problematyki rozważań musi pojawić się kolejny problem jaki stanowi związek polityki kursu walutowego z instrumentami bardziej selektywnego oddziaływania na kształtowanie wymiany turystycznej, z których przedmiotem zainteresowania w niniejszym opracowaniu jest polityka dewizowa państwa. Związek polityki kursowej z polityką dewizową zamierza się przedstawić w postaci kilku wariantów teoretycznych, wyodrębnionych w oparciu o wybrane kryteria ich delimitacji.

Zamierzonemu w opracowaniu ujęciu teoretycznemu przypisuje się przede wszystkim znaczenie poznawcze oraz rolę kryterium systematyzacji empirycznych badań diagnostycznych. Tak więc pierwszym zagadnieniem z zakresu tych badań będzie charakterystyka czynników determinujących popyt i podaż w sferze wymiany turystycznej w praktyce polskiej. Kolejne zagadnienie stanowi charakterystyka systemu kursów walutowych. Zamierza się wyjść od okresu bezpośredniego poprzedzającego reformę systemu kursów z lat 80-tych, dokonać analizy przyczyn reformy i charakterystyki systemu kursów aktualnie obowiązujących. Szczególnie celowym wydaje się analiza metodyki wyznaczania poziomu kursu a następnie analiza ich dynamiki przy próbie uchwycenia stopnia korelacji między zmianami kursów i relacjami siły nabywczej walut.

Dalszy przedmiot badań empirycznych stanowić będzie powiązanie polityki kursowej z polityką dewizową, przy czym za kryterium systematyzacji badań przyjmie się podział na politykę dewizową:

- związaną z oddziaływaniem na poziom wydatków i związaną z oddziaływaniem na poziom wpływów z turystyki zagranicznej
- prowadzoną w wymianie turystycznej rozliczanej w walutach wymiennalnych i wymianie rozliczanej w rublach transferowych i clearingowych, względnie w innych walutach clearingowych.

Ostatnim zagadnieniem jest kwestia zakresu regulacji parametrycznej. W związku z tym zagadnieniem powstaje problem nielegalnego obrotu dewizowego a więc "czarnego rynku i kursu czarnorynkowego".

Dokonanie analizy polityki kursowej i dewizowej wymaga przede wszystkim przeprowadzania wywiadów i sondaży w instytucjach politykę tę kształtujących - Ministerstwie Finansów oraz w Narodowym Banku Polskim /Departament Zagraniczny/.

Pomocne mogą okazać się również sondaże w przedsiębiorstwach zajmujących się tzw. eksportem wewnętrznym. Realizowana przez nie polityka cen dewizowych odgrywa istotną rolę w kształtowaniu się wysokości kursu czarnorynkowego. Wpływy w tej dziedzinie wywiera również polityka oprocentowania dewizowych wkładów oszczędnościowych.

Należy też zająć się wpływem jak mogą wywierać na politykę kursową i dewizową pojawiające się ostatnio nowe formy obrotu dewizowego np. przetargi dewizowe organizowane przez Bank Rozwoju Eksportu, skup dewiz od obywateli po "wolnorynkowych" cenach, itp.

5.3. Polityka celna

Polityka celna jest istotnym regulatorem ruchu turystycznego. Wpływa ona na mikro-rachunek efektywności importu i eksportu towarów dokonywanego w związku z przyjazdami i wyjazdami turystycznymi. Poprzez wysokość stawek celnych, sposób naliczania cła oraz procedurę odpraw celnych można oddziaływać na zachowanie się turystów.

Doświadczenie uczy, że państwo realizowało i realizuje różnorodną i nie zawsze jednolitą politykę celną. W poszczególnych okresach pierwszeństwo uzyskiwały różne cele tej polityki:

- dąż^{enie} do ograniczenia, a nawet wyeliminowania, turystycznego obrotu towarowego,
- ochrona rynku wewnętrznego lub niektórych jego segmentów przez utrudnianie wywozu pewnych towarów,
- traktowanie importu turystycznego jako pożądanego uzupełnienia podaży na rynku wewnętrznym,
- zróżnicowane/selektywne traktowanie importu turystycznego,
- cele fiskalne, itp.

Celem badań będzie zidentyfikowanie etapów i typów polityki celnej oraz ujawnienie przyczyn leżących u podłoża zmian w tej dziedzinie. Istotnym zadaniem będzie też ustalenie na ile dokonywane zmiany prowadziły do założonych celów - jaka była skuteczność polityki celnej.

Ważnym czynnikiem, który może zmienić charakter prowadzonej polityki celnej są zamierzone zmiany, związane z II etapem reformy gospodarczej. Trwają prace nad jednolitą taryfą celną, która objęłaby zarówno obrót handlowy, jak i obrót niehandlowy /turystyczny/. Ma być znacznie zwiększona liczba pozycji uwzględnionych w taryfie celnej.

Takie kierunki zmian stawiają niezwykle odpowiedzialne zadania w zakresie kształtowania polityki celnej w sferze zagranicznego ruchu turystycznego. Nie będzie już możliwe - quasi-autonomiczne i doraźne podejmowanie decyzji - muszą one się mieścić w systemie całej polityki celnej i być skoordynowane z polityką odnoszącą się do innych sfer stosunków gospodarczych z zagranicą. Decyzje będą musiały uwzględniać także długofalowe aspekty tych stosunków. Trudne, albo wręcz niemożliwe będzie doraźne zmienianie polityki celnej.

Uwagi powyższe oznaczają, że badania polityki celnej nie mogą ograniczyć się do ewidencji zaszkód. Konieczne jest opracowanie przyszłościowej koncepcji tej polityki. Wymagać to będzie znacznych studiów koncepcyjnych.

Przeprowadzenie badań będzie wymagało współpracy Głównego Urzędu Cei oraz Departamentu Analiz Ekonomicznych Ministerstwa Współpracy Gospodarczej z Zagranicą, który współuczestniczy w kształtowaniu polityki celnej. W celu prawidłowego naświetlenia problemów polityki celnej zamierza się włączyć do zespołu badawczego przedstawiciela MŁGZZ, zajmującego się tymi zagadnieniami.

5.4. Instrumenty prawne oraz polityka paszportowa i wizowa

Upracowanie dotyczące prawnych aspektów regulacji ruchu turystycznego będzie jedynie uzupełnieniem dokonanych w tym przedmiocie analiz ekonomicznych. Badaniu poddane zostaną następujące tematy ogólne: cła, pozwolenia wjazdowe i wyjazdowe - wizy i paszporty, obrót dewizowy oraz podatki.

Jako pierwsze przedstawione zostaną odpowiednie instytucje i instrumenty prawne realizowania przez państwo polityki w wyżej wymienionych dziedzinach.

Szczegółowo zostaną omówione kwestie formalne dotyczące organów państwa realizujących każdą z wymienionych płaszczyzn sprawowania władzy, ich kompetencje oraz tryb postępowania w sprawach przez nie rozpatrywanych.

Właściwym uzupełnieniem powyższych ustaleń będą rozważania o skuteczności prawnych instytucji i instrumentów, które służą urzeczywistnieniu poszczególnych celów polityki państwa.

Ponieważ regulacje prawne - treść aktów prawa - są odzwierciedleniem celów polityki państwa w dziedzinie będącej przedmiotem zakresu normowania, trzeba sobie zdawać sprawę z "niebezpieczeństw" metodologicznych

które mogą wpłynąć na wynik badawczy opracowania. Odkodowywanie bowiem celów, którymi kieruje się "sprawujący w państwie władzę" /niezależnie od kwestii związanych z idealizacyjnym pojmowaniem treści tego pojęcia, podobnymi do tych z jakimi spotykamy się we wnioskowaniach prawniczych posługując się terminem "Ustawodawca" jest przykładem typowego wnioskowania redukcyjnego /z wniosku dochodzimy do przesłanek/, a więc wnioskowania zawodowego. Wnioskami, na podstawie których dochodzimy do określenia przesłanek - celów polityki państwa, są treści zawarte w aktach prawa stanowionego. Jak w każdym wnioskowaniu zawodnym może się więc okazać, iż treść aktu prawnego, będzie nas prowadziła do określenia fałszywego celu polityki państwa - niezgodnego ze stanem rzeczywistym.

Niebezpieczeństwo to można niekiedy wyeliminować, odwołując się do przesłanki racjonalnego działania ustawodawcy, co wyklucza przyjęcie celów z gruntu sprzecznych ze "zdrówym rozsądkiem". Częściej jednak zdarza się, iż da się przypisać ustawodawcy większą ilość celów racjonalnie uzasadnionych, tyle tylko, że wzajemnie sprzecznych bądź wykluczających się. W takim konfliktowym przypadku zachodzi potrzeba odtworzenia wszelkich okoliczności faktycznych towarzyszących wydaniu aktu prawnego /np. zapisy przebiegu dyskusji nad projektem, porównanie różnych wersji projektu itp./, a więc tzw. materialnych źródeł prawa.

Trzeba również zważyć możliwą zawodność opisywania - odkodowywania treści celów polityki państwa na podstawie analizy przepisów obowiązujących aktów prawnych, wtedy gdy akt prawny obowiązuje przez czas dłuższy. W takim przypadku cele polityki państwa ustalone na dzień wejścia w życie konkretnego aktu prawnego mogą być niezgodne z tymi celami, które stawia przed sobą państwo w momencie przeprowadzenia odpowiednich badań.

Wyżej wskazane "trudne" aspekty analizy problemu, nie są

bynajmniej wyczerpujące przedstawione. Chodzi jednak o zasygnalizowanie kwestii generalnej. Jeżeli zakładamy, iż m.in. ta część opracowania w przyszłości służyć do praktycznego wykonania Etapu IV badań, to trzeba aby wnioski w niej przedstawione były oparte na rzetelnym badaniu prawdziwych źródeł.

Mogłoby się wydawać, iż takie metodyczne ujęcie realizacji badań, jest nie tylko jednym lecz równocześnie nieodzownym postępowaniem. Tymczasem, musimy sobie zdać sprawę, iż wymienione dziedziny, a zwłaszcza: polityka celna, paszportowa i dewizowa, charakteryzują się szczególnie małą dostępnością informacyjną. W niektórych wypadkach jest to zrozumiałe /np. ochrona uzasadnionych interesów państwa/, lecz niekiedy brak udostępnienia informacji jest wynikiem niczym nieuzasadnionej praktyki zwyczajowej.

Dalej, zjawiskiem nagminnym, występującym w tych dziedzinach władczej działalności państwa, jest tworzenie systemu normatywnego - nie w formie powszechnie obowiązujących aktów prawnych, lecz techniką "prawa powielaczowego". Akty prawne ostatniej z wymienionych grup charakteryzują się tym, iż adresowane są wyłącznie do "urzędników państwa" ale dotyczą praw i obowiązków osób uczestniczących w postępowaniu przed tymi organami. Praktycznie, nie ma więc możliwości zapoznania się z treścią aktów "prawa powielaczowego" bez specjalnych i uciążliwych zabiegów.

Jeżeli istniejące bariery informacyjne nie zostaną dla celów badawczych przełamane, wówczas nie może być mowy o rzetelnym wyniku badań. Analiza aktów prawa dotyczących polityki paszportowej, dewizowej czy podatkowej publikowanych w Dzienniku Ustaw czy Monitorze Polskim nie da bowiem rzeczywistego obrazu, który jest celem projektowanych badań. W uzasadnionych wypadkach, jeżeli znajdzie taka potrzeba, fragmenty opracowania oparte na niedostępnych powszechnie aktach prawa mogą być w przewidziany prawem sposób utajnione.

Dla ostatecznego wyjaśnienia powyższego problemu należy podkreślić, iż nie chodzi o uzyskanie mało dostępnych czy w ogóle tajnych, poufnych informacji w celu opracowania "poradnika dla turystów", których zamiarem jest omijanie dolegliwości związanych z koniecznością przestrzegania ustanowionych przez państwo norm. Celem uzyskania takich informacji jest bowiem opracowanie badawcze przewidziane IV etapem badań, które m.in. w racjonalny sposób wykorzystane przez kompetentne organy państwa, winno posłużyć do formułowania celów i środków realizowania polityki państwa w przedmiocie turystyki zagranicznej.

W formie uzupełnienia, poruszona będzie problematyka nie wynikająca w sposób jednoznaczny z norm tego systemu, a leżąca bardziej w sferze zainteresowania prawa międzynarodowego publicznego. Będą to problemy "turystycznego aspektu" realizacji przez Polskę zobowiązań wynikających z powszechnej regulacji Praw człowieka oraz umów granicznych i dotyczących tranzytu, zawartych z państwami sąsiadującymi.

Zupełnie odrębnie, a-le w związku z ustaleniami dotyczącymi polityki paszportowej, będą ujęte sprawy udzielania wiz wjazdowych dla polskich turystów oraz dla turystów zagranicznych przyjeżdżających do Polski.

6. Analiza efektywności regulacji zachowania przedsiębiorstw w sferze turystyki zagranicznej

Koncepcyjną podstawę badań stanowi model sfery regulacji w gospodarce przedstawiony w rozdziale 7 pierwszej części tego opracowania. Przedmiotem analizy będą następujące sposoby regulacji:

1. centralne oddziaływanie nakazowe,
2. centralna regulacja parametryczna,
3. samoregulacja rynkowa,
4. samoregulacja samorządowa,
5. gra polityczna.

Nie będzie zajmować się stosowaniem przymusu w regulowaniu zachowań gospodarczych, gdyż jest to - jak wspomniano - środek nadzwyczajny, który nie jest wykorzystywany do regulowania zachowania podmiotów w normalnych warunkach gospodarowania.

Analiza będzie dotyczyć metod regulacji stosowanych wobec przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej w okresie reformy gospodarczej. Jedynie w razie konieczności będziemy odwoływać się do okresów wcześniejszych.

Podejmiemy się próbę oceny efektywności stosowanych metod regulacji. Głównym przedmiotem zainteresowania będzie ich wpływ na zachowanie się przedsiębiorstw.

Badania obejmą grupę wybranych przedsiębiorstw. Będą to te same przedsiębiorstwa, w których podejmiemy się próbę zanalizowania efektywności mikro.

Badania będą opierały się na materiałach stanowiących tajemnicę gospodarczą przedsiębiorstw, a częściowo objętych także tajemnicą państwową /funkcjonowanie rachunku wyrównawczego/. Z powyższych względów opracowanie prezentujące materiał badawczy i wynik analiz powinno mieć charakter poufny.

6.1. Regulacja nakazowa

Pierwszym z instrumentów regulacji nakazowej, który należy wziąć pod uwagę są bezpośrednie, adresowane ingerencje centralne. Wprawdzie ustawa o przedsiębiorstwach państwowych ogranicza możliwości takich ingerencji do trzech przypadków /obronność kraju, wykonanie zobowiązań międzypaństwowych, klęska żywiołowa/, to jednak w praktyce stosowane są one znacznie częściej. Dotyczą one, na przykład, polityki kadrowej, stosunków handlowych z RWPG, itp. Trzeba też wspomnieć o występującej indywidualizacji generalnych, z założenia, środków administracyjnych. Powoduje to przekształcanie ich w adresowane, bezpośrednie nakazy.

Zadaniem zespołu badawczego będzie stwierdzenie zakresu bezpośrednich ingerencji nakazowych stosowanych wobec przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej i ocena ich wpływu na zachowanie tych przedsiębiorstw.

Drugi z instrumentów regulacji nakazowej to generalne środki administracyjne. W niektórych dziedzinach gospodarowania przedsiębiorstw /np. inwestycje, polityka płac, itp./ generalne postanowienia są bardzo szczegółowe. Ograniczają one znacznie pole manewru przedsiębiorstwa, upodabniając się w swych skutkach do działania bezpośrednich nakazów. Problem ograniczania swobody decyzyjnej przedsiębiorstw przez generalne środki administracyjne będzie przedmiotem analizy.

Elementem regulacji nakazowej jest też rozdzielnictwo materiałów. Zespół badawczy zamierza stwierdzić jaki jest zakres rozdzielnictwa materiałów w stosunku do przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej i jakie są skutki dla zachowań tych przedsiębiorstw.

Czwartym instrumentem o charakterze nakazowym jest rozdzielnictwo dewiz. Ma ono charakter bezpośredni w odniesieniu do walut krajów RWPG. W zakresie walut wymienialnych, część jest rozdzielana centralnie /import centralny/. Dla części ustala się reguły pozyskania i wykorzy-

tania w związku z osiągniętymi przez przedsiębiorstwa przychodami dewizowymi /rachunki odpisów dewizowych/.

Badaniami objęte zostaną zarówno rozdzielnictwo bezpośrednie, jak i funkcjonowanie systemu rachunków odpisów dewizowych.

Specyficznym instrumentem centralnej regulacji nakazowej w odniesieniu do sfery wymiany gospodarczej z zagranicą są uprawnienia do prowadzenia handlu zagranicznego /koncesje/. Problematyka koncesjonowania w turystyce zagranicznej może nabrać istotnego znaczenia, zwłaszcza w świetle zmian zapowiadanych w II etapie reformy gospodarczej.

6.2. Regulacja parametryczna

Koncepcje i realizacja I etapu reformy gospodarczej wskazują, że duży nacisk położono na centralną regulację parametryczną. W odniesieniu do wymiany gospodarczej z zagranicą można stwierdzić, że regulacja ta miała stać się podstawowym środkiem centralnego oddziaływania na zachowanie przedsiębiorstw.

Zasadniczym środkiem centralnej regulacji parametrycznej stosunków gospodarczych z zagranicą jest polityka kursowa. Mamy zamiar zbadać wpływ stosowanej polityki kursowej na zachowanie się przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej, zwłaszcza w kontekście opłacalności tych działań.

Drugim elementem regulacji parametrycznej jest centralna polityka cen. Ważnym zadaniem badawczym będzie ustalenie wpływu tej polityki na zachowanie się badanych przedsiębiorstw. Trzeba przy tym wyróżnić bezpośrednio oddziaływanie /zakres stosowanych cen urzędowych i regulowanych/ oraz oddziaływanie pośrednie - poprzez ustalenie reguł kalkulacji, narzucanie schematów klasyfikacji kosztów, stosowanie kategorii "kosztów uzasadnionych", itp.

Trzecim narzędziem centralnej regulacji parametrycznej jest polityka podatkowa. Przedmiotem badań będą:

1. polityka w zakresie podatku dochodowego - wysokość, ulgi,
2. polityka w zakresie podatku od wynagrodzeń,
3. podział amortyzacji /w ścisłym znaczeniu nie jest to zagadnienie polityki podatkowej, w praktyce polskiej gospodarki podział odpisów amortyzacyjnych nabiera cech podatku/,
4. inne podatki stosowane wobec przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej.

Zadanie badawcze obejmie również przeanalizowanie potencjalnego wpływu zmian w polityce podatkowej, proponowanych w II etapie reformy gospodarczej.

Kolejnym, ważnym elementem regulacji parametrycznej jest centralne subsydiowanie działalności gospodarczej przedsiębiorstw. W odniesieniu do sfery turystyki zagranicznej zagadnienie to obejmuje funkcjonowanie rachunku wyrównawczego handlu zagranicznego. Istniejący system dopłat i odciażeń wyrównawczych wywołuje wiele zastrzeżeń. Przedmiotem badań będzie stwierdzenie wpływu rozliczeń wyrównawczych na zachowanie się analizowanych przedsiębiorstw.

Istotną rolę w regulacji parametrycznej odgrywa polityka kredytowa. Przedmiotem analizy będzie polityka kredytowania działalności eksploatacyjnej i inwestycyjnej przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej. Uwzględnione zostaną zasady kredytowania złotówkowego i dewizowego. Pod uwagę wzięte zostaną również zmiany przewidywane w II etapie reformy.

Badaniami objęty zostanie wreszcie wpływ polityki celnej na zachowanie się przedsiębiorstw. Do tej pory polityka celna była stosunkowo mało aktywna w stosunku do przedsiębiorstw. Zmiany zapowiadane w II etapie reformy gospodarczej spowodują zapewne znaczny wzrost znaczenia oddziaływań za pomocą ceł, zwolnień i ulg celnych, zwrotu cła importu

wego, itp. Ten potencjalny wpływ będzie ujęty w programie badań.

6.3. Regulacja rynkowa

Zakres stosunków rynkowych w gospodarce Polski, a zwłaszcza w sferze wymiany gospodarczej z zagranicą jest niewielki. Z założeń II etapu reformy gospodarczej wynika, że sytuacja ta zmieni się w istotny sposób.

Zamierzone badania mają na celu ustalenie zakresu stosunków rynkowych w odniesieniu do przedsiębiorstw obsługujących wymianę turystyczną z zagranicą. Zbadana zostanie struktura podmiotowa "ryнку" turystycznego, a także udziały badanych przedsiębiorstw w tym rynku. Ustalony zostanie zakres swobody polityki cenowej przedsiębiorstw, przejawy i charakter konkurencji.

Istotnym elementem określającym sposób funkcjonowania rynku jest znaczenie barier wejścia/wyjścia, prowadzących do różnicowania rynku na względnie odrębne segmenty /niecki/. W badaniach regulacji zachowania przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej zamierzamy zająć się również tym zagadnieniem. Ustalenie wysokości barier wejścia/wyjścia i ich charakteru /administracyjne, technologiczne, finansowe, kadrowe, itp./ pozwoli zorientować się o aktualnej i potencjalnej roli zachowań konkurencyjnych w sferze turystyki zagranicznej.

Tezy postawione w pierwszej części tego opracowania szczególnie eksponują znaczenie regulacji rynkowej. Wiązą z nią możliwość rozwiązania problemu zapewnianie wysokiej efektywności ekonomicznej i społecznej turystyki zagranicznej. Badania problemów regulacji rynkowej nie mogą więc ograniczyć się do analiz empirycznych i prognoz dotyczących II etapu reformy. Obejmą one także obszernie studia koncepcji teoretycznych, których zadaniem będzie przygotowanie etapu projektowego.

6.4. Regulacja samorządowa

W dotychczasowej praktyce gospodarki polskiej rozwiązania samorządowe były ograniczone do poziomu przedsiębiorstw. Zamierzamy zbadać funkcjonowanie organów samorządowych w wybranych przedsiębiorstwach, głównie w aspekcie ich wpływu na zachowanie się przedsiębiorstw.

Nie można pomijać rozwiązań wykraczających poza dotychczasową praktykę. Po pierwsze zakres rozwiązań samorządowych może wyjść poza granice przedsiębiorstw. Potencjalne funkcjonowanie ponadzakładowych struktur samorządowych może stać się ważnym czynnikiem regulującym zachowanie się przedsiębiorstw. Po drugie samorządności nie można ograniczać tylko do samorządności pracowniczej. Ważną rolę mogą odgrywać instytucje samorządowe zrzeszające przedsiębiorstwa np. typu izb przemysłowo-handlowych.

6.5. Rola gry politycznej

Gra polityczna jest powszechnym zjawiskiem w sferze regulacji gospodarki polskiej. Przenika ona wszystkie typy regulacji. Jej natężenie jest tym większe, im mniejsza jest efektywność oficjalnie stosowanych metod regulacji.

Zamierzmy^a ustalić zakres gry politycznej w regulowaniu zachowań przedsiębiorstw działających w sferze turystyki zagranicznej. Analiza obejmuje dwa główne obszary występowania gry politycznej:

1. stosunki z "centrum",
2. stosunki z innymi przedsiębiorstwami.